

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «Магістр»

на тему:

**Формування в молодших школярів культури спілкування українською
мовою**

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 61-ї групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»

Шинкоренко Крістіна Олександрівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Кміть Олена Володимирівна

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2023 року.

Студентка

_____

(підпис)

Шинкоренко К.О.

Науковий керівник _____

(підпис)

Кміть О.В.

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри дошкільної та початкової освіти

протокол № _____ від «___» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____

(підпис)

Турчина І.С.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	7
1.1. Характеристика поняття «культура спілкування» українською мовою молодших школярів.....	7
1.2. Психологічні основи формування культури спілкування українською мовою молодших школярів в освітньому процесі.....	17
1.3. Педагогічні основи розвитку навичок культури спілкування молодших школярів.....	23
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ЇЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА.....	37
2.1. Підсистема вправ для навчання молодшого шкільного віку культури мовлення.....	37
2.2. Модель навчання культури мовлення молодших школярів.....	45
2.3. Організація, проведення педагогічного експерименту та інтерпретація його результатів.....	51
Висновки до другого розділу.....	65
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. В нашій країні українська мова є офіційно визнаною в статусі державної мови. Хоча при цьому культура громадян спілкуватися українською мовою на низькому рівні. Низький рівень спілкування українською мовою спостерігається в усіх сферах суспільного життя: від політичного до наукового та економічного. Навіть, засоби масової інформації до певного періоду часу дозволяли собі спілкуватися не державною мовою.

Умови сьогодення демонструють нам невміння не лише дорослого населення, але й дитячого, вільно розмовляти державною мовою. Частина дітей, зокрема в початковій школі, спілкуються українською мовою лише на уроках, а в повсякденному житті розмовляють російською мовою, або суржилом. Тому є нагальна потреба формувати культуру мовлення в дітей спілкуватися українською мовою не лише на уроках, але в повсякденному житті. Формувати культуру мовлення та спілкування слід починати з початкової школи, оскільки учні, які володіють зразковою українською мовою, дотримуються норм літературної мови можуть та вміють будувати ефективні взаємини з оточуючим світом.

Україна входить в нові відносини з різними країнами, як самостійна, відроджена та незалежна, перспективна європейська країна. Тому до України висуваються ряд нових вимог стосовно вихованості та освіченості людей, їхнього вміння пристосовуватися до умов, які постійно змінюються. Освічення та вихованість має починатися з дитячих років та різних соціальних інститутів. Одним із таких соціальних інститутів є початкова школа. Саме тому перед вчителем постає вимога щодо формування культури мовлення українською мовою учнів початкової школи. Володіння українською мовою в подальшому надасть учням можливість входити в систему загальнодержавних відносин досить успішно.

Аналіз наукових джерел засвідчив недостатню розробленість проблеми, не дивлячись на те, що питанням культури мовлення присвятили свої наукові доробки такі мовознавці, як Н. Бабич, І. Білодід, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Каніщенко, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Пилинський, В. Русанівський, І. Синиця, А. Богуш, З. Мацюк. Вони займалися питаннями взаємодії мовної культури людини та соціуму, психолінгвістичних аспектів.

Мета роботи: науково обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування культури спілкування молодших школярів українською мовою.

Відповідно до мети роботи необхідно визначити **наступні завдання:**

1. Визначити теоретичні основи формування культури спілкування молодших школярів українською мовою.
2. Розробити підсистему вправ для навчання учнів молодшого шкільного віку культури мовлення.
3. Розробити та апробувати модель навчання культури мовлення молодших школярів.
4. Провести педагогічний експеримент та інтерпретувати його результати.

Об'єкт дослідження: процес формування культури спілкування українською мовою школярів початкової школи.

Предмет дослідження: методика формування культури спілкування молодших школярів українською мовою.

Для реалізації поставлених завдань було використано наступні методи дослідження:

1. Теоретичні: аналіз нормативно-методичних джерел, психолого-педагогічних джерел, а також аналіз нормативних документів початкової школи.
2. Емпіричні: педагогічний експеримент.

3. Методи статистичної обробки даних: частотний аналіз.

Апробація. Дослідження проводилося на базі ЗОШ №25 м. Чернігів. Було задіяно 80 молодших школярів віком від 8 до 9 років.

Апробація результатів дослідження відбулася в процесі участі у всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів.

Публікації. Під час дослідження теми було опубліковано тези на тему:

1. «Ступінь формування культури спілкування молодших школярів» (Актуальні питання науки, освіти, та технологій в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 9 травня 2023 р.): у 2 ч. Кременчук: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. 79 с.),

2. «Особливості формування культури спілкування молодших школярів» (Актуальні проблеми психології розвитку особистості: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12-15 травня 2023 р.). Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2023. 133 с. (Електронне видання)).

3. «Граматичний аспект культури мовлення молодших школярів» (Актуальні питання науки, освіти, та технологій: досвід та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Ізмаїл, 24 травня 2023 р.) Ізмаїл: ЦФЕНД, 2023. 83 с.)

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Кількість використаних джерел – 47. Загальний обсяг роботи – сторінок, обсяг основного тексту – сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Характеристика поняття «культура спілкування» українською мовою молодших школярів

Спілкування забезпечує всебічний розвиток особистості. У спілкуванні з оточуючими формуються і виявляються всі його психічні якості, а також він набуває всіх соціальних якостей. При цьому спілкування передбачає взаємодію з іншими – інтеракцію, а також має внутрішнє спрямування – можливість внутрішнього діалогу. Комунікація завжди є навмисною, тобто має певну спрямованість, програмування та стандартні та контрольовані результати. Загалом комунікація – це універсальний, соціально оформлений механізм взаємодії людини зі світом, який є символічним відображенням людиною навколишньої дійсності [7].

Слово «культура» походить від латинського «cultura» (обробка, догляд, розвиток) і в Стародавньому Римі спочатку означало обробку землі, працю хлібороба. Але надалі це слово стало вживатися в іншому переносному значенні – «освіта», «виховання». Сьогодні існує кілька сотень визначень поняття «культура», десятки підходів до її вивчення, теоретичних концепцій, моделей і типів. Західні дослідники культури А. Кребер та К. Клакхольн наводять понад 200 своїх визначень. Культуролог П. Гуревич стверджує, що сьогодні кількість визначень поняття «культура» досягла чотиризначного числа. Різноманітність визначень терміна «культура» пов'язана з відмінностями концептуальних позицій її дослідників [51].

Термін «культура спілкування», як свідчать літературні джерела, увійшов у науковий обіг у 1980-х роках і набув поширення у 1990-х роках. Зазначимо, що деякі дослідники, навпаки, вважають поняття «комунікативна культура» ширшим за поняття «культура спілкування». Отже, на думку І. Тимченко, комунікативна культура – це всебічне динамічне утворення, що

забезпечує адаптацію та самореалізацію особистості в сучасному суспільстві. До її складових дослідник відносить культуру мовлення та культуру спілкування [51].

Проблема формування культури мовлення має глибоке коріння: її вимоги висвітлювалися в наукових дослідженнях В. Водовозова, Е. Гугеля, А. Ободівського, В. Одоєвського та К. Ушинського. Пізніше були розроблені основні теорії в галузі культури мови та мовленнєвого етикету [8].

Феномен людського спілкування є складним і синкретичним явищем. Соціальні, психологічні та лінгвістичні фактори тісно переплетені. Впродовж історії розвитку філософського знання та суспільствознавства послідовно формувалися різні підходи до феномену комунікації.

Узагальнюючи низку теоретичних положень, викладених у працях з проблем культури мовлення (Н. Бабич, Ф. Бацевич, Ф. Буслаєв, П. Гриценко, С. Єрмоленко, С. Ожегов, М. Пилинський, Г. Яворська). Можна визначити, що культура мовлення має кілька аспектів: філософський, нормативний, етичний, комунікативний і соціально-психологічний. Розглянемо та опишемо ці аспекти[35].

Філософський аспект культури мовлення. М. Монтень зазначав, що не всі однаково обдаровані даром красномовства. Деякі люди говорять легко і енергійно, а іншим потрібен час, щоб подумати і добре підготуватися до виступу. М. Монтень сприйняв це як належне. В умовах лібералізації суспільного життя, декларування індивідуалізму замість колективізму теорія людського спілкування знайшла своє вираження в таких аспектах [49]:

1) «індивідуальне скорочення», тобто зведення спілкування до відносин між індивідами «Я» і «Ти» (оскільки суб'єкт тут розуміється лише як особисте «Я»);

2) «психологічна редукція», тобто зведення спілкування до духовних стосунків між «я» і «ти»;

3) «моральний редукціонізм», тобто зведення спілкування до моральних стосунків, інтерпретованих як «позасоціальних» і «позаісторичних», між «я» і «ти», між «я» і «інший».

Під культурою спілкування розуміють форми зміцнення спілкування як такого, його структурування та ціннісної організації, а також його безпосередню реалізацію в людських відносинах, що існують у суспільстві та в житті людини. Етичний аспект культури спілкування включає певні цінності, правила, звичаї, традиції та інші способи регуляції поведінки, які визначають моральну структуру міжсуб'єктних відносин і забезпечують їх реалізацію. Основним показником і основною сферою реалізації цього аспекту культури спілкування виступають реальні процеси самовзаємодії та міжособистісних відносин. Морально-етичні аспекти культури спілкування детально висвітлені В. Саф'яновим. Насамперед зазначено, що етика спілкування в масовій свідомості зазвичай ототожнюється з мораллю, культурою поведінки, етикетом, культурою спілкування, ввічливістю, етикетом тощо. Щодо цього В. Саф'янов вважає, що необхідно знати відмінності між поняттями «етика спілкування» і «культура спілкування» [41]:

1) культура спілкування включає всю сукупність цінностей, характеристик, норм і стереотипів поведінки, а етика спілкування розглядає моральний аспект цих цінностей, характеристик і норм;

2) культура спілкування, на відміну від етики спілкування, не обмежується лише поведінковим рівнем, який є якісною оцінкою поведінки. Вона включає як культуру етикету, культуру поведінки, культуру мови, емоцій, міміки і жестів, так і психологічну культуру суб'єктів спілкування і культуру свідомості.

Конкретні способи тлумачення людських стосунків відокремилися від загально-філософського їх розуміння. Одним із центральних підходів став соціально-філософський підхід, який суттєво відрізняється від наукового чи

особливо повсякденного підходу тим, що він не обмежує спілкування лише розмовою, діалогом, «обміном думками» тощо, а розглядає як і в структурі інформаційного процесу. Поряд із соціально-філософським підходом поступово формувався і розвивався соціологічний.

У зв'язку з новітніми уявленнями про сутність інтеркомунікації по-новому сприймаються ідеї класиків світової соціальної філософії, які безпосередньо стосуються «людського виміру» суспільних відносин. У зв'язку з цим представляють інтерес положення Л. Фейєрбаха, де він описує сутність людини як суб'єкта людських відносин. На Заході формується «інтеракціоністський» напрямок досліджень, серед представників якого були американський мислитель Дж. Г. Мід, американський психолог.

До найпоширенішої сучасної соціально-психологічної теорії пізніше звернулися Т. Шибутані, соціолог А. Шьюц. Прихильники цього напрямку зосереджували свою увагу на міжособистісній взаємодії, яку вони вважали фундаментальним поняттям взаємодії [49].

Нормативний аспект культури мовлення відображає ступінь відповідності мови нормам літературної мови. Характеризується відсутністю помилок у граматичних конструкціях, дотриманням стилістичних норм. Розрізняють три типи норм: власне мовні (вимова, лексика, словотвір, граматики тощо), моральні мовні (це сукупність правил мовленнєвого спілкування (поведінки), що забезпечує узгодження інтересів тих, хто спілкується) (комуніканти), на основі прийнятих моральних цінностей загалом), спілкування (правила спілкування, встановлені в суспільстві, які відображають комунікативні традиції певної етнічної групи, ефективні лише за умови застосування ідеальної стратегії спілкування) у певному суспільстві) конкретна ситуація спілкування). Виділяють такі основні аспекти проявів культури нормативного дискурсу:

1) нормативність (дотримання всіх правил усного та письмового спілкування);

- 2) адекватність (точність даних, ясність і зрозумілість мовлення);
- 3) естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним);
- 4) поліфункціональність (забезпечення використання мови в різних сферах життя).

Достовірність номеру забезпечується відповідністю діючим стандартам. Під нормою розуміють сукупність мовних засобів, яка вважається оптимальною на певному етапі розвитку суспільства.

Сучасні вимоги до навчання мови в початковій школі передбачають, що вчитель має передусім навчити молодших школярів вільно користуватися мовою як засобом спілкування та формувати комунікативну компетентність учнів. Це означає, що мова йде про комунікативний аспект культури мовлення.

Нормативність у мові проявляється двояко: норма як сукупність реально вживаних у мові лексем, словоформ і мовних конструкцій і норма як сукупність тенденцій у відборі та використанні мовних засобів. До основних видів і нормативних відмінностей належать: розмежування норм усного та писемного мовлення, розмежування норм різних функціонально-стилістичних сфер використання мови; регіонально-специфічні стандартні відмінності в умовах регіональних різновидів літературної мови [55].

Під етичним аспектом культури мовлення розуміється загальноприйнятий мовний етикет, який втілюється в типових формулюваннях привітань, прощань, побажань, запрошень, виразів співчуття тощо. Спілкування людей підпорядковується не тільки логіці обговорюваної проблеми, але й, закони мови, вимоги до вираження культури емоцій. На нього також впливають різні правила залежно від етнічних характеристик і поглядів, а також від віку, статі та професійної приналежності. Ці аспекти спілкування регулюються формальними правилами та неписаними стандартами, тобто етикетом. Етикет – це звід правил, які регулюють

зовнішні прояви поведінки людини. Існують загальні та особливі правила етикету в ділових стосунках: правила звертань і привітань, правила розмов і переговорів, правила прощання з відвідувачами. Головним в емоційній культурі є її зміст, тобто доброзичливе ставлення до оточення, зацікавлена і відкрита симпатія [40].

Комунікативний аспект культури мови передбачає відбір мовних засобів у процесі мовного спілкування з метою формування свідомого ставлення до їх використання в мовній практиці. Важливим завданням навчання мови та мовлення в початковій школі є оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), культурою мовлення та культурою спілкування [9].

Основними функціями спілкування є:

1. Інформаційно-комунікативні (прийом і передача інформації);
2. Організаційно-комунікативна (організація взаємодії людей у процесі спільної діяльності).

Комунікація є значущим аспектом соціальної взаємодії або спілкування, а дії, спрямовані на їх осмислене сприйняття іншими людьми, вважаються комунікативними. Становлення особистості в комунікативному просторі – це культурно-історичне відтворення індивіда як особистості, яка є носієм сутнісної сутності людства, що полягає в індивідуалізації соціально розвинених здібностей через оволодіння способами діяльності. Це опанування стає можливим завдяки спілкуванню, мовним і позамовним комунікативним конструкціям міжособистісної, міжгрупової та соціальної взаємодії. Фахівці виділяють наступні види спілкування [7]:

- особистісне спілкування – діалог між індивідом і самим собою та формулювання власного внутрішнього діалогу;
- спонтанна комунікація – форма спілкування, обмежена суб'єктом, який виступає творцем і приймачем повідомлення, супроводжує всю

діяльність людини у формі внутрішньої мови або в інших специфічних формах (ведення записів, записок, не призначених для інших осіб);

- міжособистісне спілкування – спілкування двох комунікантів наодинці або в присутності інших, на тлі присутності випадкових свідків і спостерігачів;

- групове спілкування – спілкування всередині групи, між групами або між індивідом і членами групи (в групі або поза групою);

- масова комунікація – повідомлення надсилається та отримується великою кількістю людей, які відрізняються власними інтересами, досвідом масової комунікації тощо;

Соціальна комунікація – це рівні та типи стосунків і взаємодії між людьми, які включають обмін знаннями, досвідом, діями та інформацією на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях.

Процес спілкування характеризується такими характеристиками: як організована діяльність; обмін цінностями та думками; обмін інформацією; задоволення потреб у підтримці та солідарності (визначення та всі описи); створення взаємодії; суб'єкт і об'єкт процесу; забезпечити взаєморозуміння; процес дешифрування повідомлень; ділитися результатами діяльності; процес формування міжособистісних стосунків; взаємодія взаємо сприйняття; обмін ідеями та досвідом; обмін досвідом; взаємність. Налагоджувати взаємовідносини; розробити єдину стратегію взаємодії. У молодших школярів у процесі спілкування домінують функції спілкування та взаємодії [45].

Зважаючи на психологічний аспект, слід говорити про психологічну культуру спілкування, яка включає психологічні знання та вміння: розпізнавання психології співрозмовника; адекватно емоційно реагувати на їхні дії та поведінку; вибір для всіх таких методів і засобів спілкування, які не суперечать моралі, відповідатимуть індивідуальним особливостям людей.

До основних складових формування високого рівня культури спілкування Т. Чмут [41] відносить:

1) комунікаційні налаштування, які «включають» комунікаційні механізми;

2) знання: прийняті в суспільстві стандарти спілкування; психологія спілкування (категорії, закономірності, механізми); психологія сприйняття і розуміння один одного.

3) уміння застосовувати ці знання відповідно до загальнолюдських цінностей. На тлі вищевикладеного пропонується концептуалізувати культуру спілкування у вигляді суми трьох еквівалентних термінів:

Культура спілкування = комунікативні установки + знання етики та психології спілкування + уміння застосовувати ці знання на практиці.

Культура спілкування залежить від психологічних особливостей особистості учня, який вступає в спілкування, і, звичайно, включає його в себе, але не зводиться до нього. Саме культура спілкування є особливою системою типових емоційно-чуттєвих, раціонально-вольових поведінкових реакцій, заснованих на загальних соціально значущих умовах їх життєдіяльності. Різноманітність соціальних зв'язків і відносин виявляє складну і часто суперечливу систему інтересів, мотивів і стилів спілкування [25].

В основі методики збагачення мовлення українською мовою лежать результати теоретичного мовознавства, представлені працями О. Потебного, Ф. Буслаєва, І. Срезневський, К. Ушинський, О. Шахматова, П.Фортунатова, С. Абакумов, С. Чавдарова, І. Олійника, Л. Скрипника, Г. Удовиченка, М. Баранов, В. Мельничайк, М. Стельмахович, О. Бистрова. Педагогічні та методичні основи роботи з удосконалення усного та писемного мовлення, збагачення словникового запасу учнів виклали Я.Коменський, К.Ушинський, В.Сухомлинський, І.Срезневський та Ф.Буслаєв.

Навчання рідної мови базується на загально-педагогічних підходах, стилях і принципах, які зумовлюють доцільний добір методів, прийомів і засобів навчання, забезпечують належний рівень засвоєння змісту шкільного мовного курсу та формування в учнів умінь і навичок. Комунікативні вміння та навички.

А. Щукін додає, що це базова категорія методики, яка визначає стратегію вивчення мови та обирає метод навчання, який реалізує стратегію. Повний огляд предмета, який буде викладатися. С. Омельчук зазначає, що підхід – це системна категорія мовної освіти, яка стосується складного багатоаспектного явища, систему якого складають принципи, прийоми, способи, прийоми, засоби і форми навчання і які характеризуються концептуальністю, процесуальністю, системністю, керованістю і ефективністю. Думка С. Омельчука зводиться до того, що основні методи навчання української мови можна об'єднати в три тематичні групи [10]:

1) за способом самоорганізації навчальної діяльності – діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний, особистісний, підхід до особистісної діяльності;

2) за способом організації навчального матеріалу з мови – дедуктивний, диференційований, індуктивний, когнітивний, активно-комунікативний, систематичний і системний лінгвістичні методи;

3) за характером відбору лексико-граматичного матеріалу – професійно орієнтований, соціально-культурний, текстовий, дискурсивний, функціонально-стилістичний підходи.

Таким чином, уявлення про культуру спілкування в сучасній західній літературі залишається комплексним, має зовнішній і внутрішній аспекти, тоді як внутрішній переходить з морально-філософського рівня на психологічний. Культура спілкування – один із компонентів психологічної культури особистості, що представляє собою прийняту в суспільстві систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, а також здатність органічно,

природно і тимчасово реалізовувати їх у діловому спілкуванні та емоційному спілкуванні.

Культура мовлення (спілкування) – це дотримання встановлених мовних норм усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване й уміле використання мовних і виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Культура мовлення і спілкування визначає певні норми: лексичні норми (розрізнення значень і смислових відтінків слів, закономірності лексичного сполучення); граматичні норми (вибрати правильне закінчення, граматичну форму); стилістичні норми (доцільність використання мовних і виражальних засобів у конкретному лексичному середовищі, що відповідає ситуації спілкування); орфоепічні норми (вимова); орфографічні норми (списування) [4].

Вимоги (норми) культури мовлення та спілкування не зводяться до правил граматики та мови. Вони відображають комунікаційні потреби сучасного суспільства. Отже, еталонами культури мовлення і спілкування є: змістовність, логічність, точність, насиченість, виразність, чистота, правильність, комунікативна спрямованість.

Змістовність мовлення виражається в тому, що, незалежно від виду та розміру висловлювання, воно має розкривати певну тему, нести важливу інформацію, цінну ідею тощо.

Другим критерієм є логічність виступу – послідовність і обґрунтованість викладу думок, відсутність пропусків і повторів і наявність висновків, що йдуть за змістом.

Точність мовлення забезпечується не лише вмінням мовця точно передавати факти, спостереження чи почуття, а й умінням добирати для цього такі мовні засоби – слова та звороти, які точно передають суттєві ознаки того, про що чи про кого йдеться. Тому точність потребує багатства мовних засобів, їх різноманітності, а також уміння добирати в кожному

конкретному випадку слова, які найбільше відповідають змісту повідомлення чи твору [4].

Його артикуляція важлива для сприйняття мовлення. Під експресивністю слід розуміти не лише пунктуацію та інтонацію, а й здатність мовця чітко, переконливо й лаконічно висловлювати свою думку, здатність впливати на людей підбором фактів, побудовою фраз, підбором слів, настроєм.

Важливим критерієм культури мовлення є його чистота, що передбачає уникання у мовленні так званих слів-паразитів, діалектів тощо. Особливе значення має критерій правильності мовлення, тобто його відповідність літературному стандарту [4].

Розрізняють граматичну правильність (побудова речень, утворення морфологічних форм), орфографічну та пунктуаційну (для писемного мовлення) і орфографічну (для усного мовлення). Комунікативна спрямованість мовлення передбачає, що висловлювання будується на основі врахування вікових особливостей адресата, рівня його освіти, вибору мовленнєвого етикету (формальний тон чи дружня розмова). Залежно від цього вибираються такі засоби, які забезпечують найкращий контакт між учасниками спілкування. Це стосується не тільки мовних прийомів, а й вимови та використання допоміжних засобів спілкування [4].

1.2. Психологічні основи формування культури спілкування українською мовою молодших школярів в освітньому процесі

Питання формування культури спілкування у молодших школярів знайшли відображення в ряді праць відомих дослідників, зокрема, поняття та зміст культури спілкування досліджували О. Денисенко, М. Пентилюк; М. Вашуленко, З. Курлянд розкрили теоретичні основи успішного формування культури мовлення. Навчальному спілкуванню у зв'язку з проблемою формування окремих сторін культури спілкування у дітей

молодшого шкільного віку приділяли увагу В. Бадер, Г. Васянович, Н. Головань. У цьому контексті стає важливим залучати прогресивні ідеї, практичний досвід минулого і особливо унікальну освітню спадщину І. Сухомлинського [46].

Психологічний аспект вивчення мови і мовлення знайшов своє відображення в багатьох напрямках лінгвістики, таких як: психолінгвістика (Ч. Осгуд), когнітивна лінгвістика (Дж. Лакофф, Г. Томпсон, О. Кубрякова, Х. Шмідт), лінгвістика – загальна теорія комунікації (Ч. Моррис, Дж. Остін, Л. Мінкін) – та у викладанні мови (А. А. Богуш, М. Вашуленко, С. Караман, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівський) [17].

Мовна особистість – явище соціальне, але має й індивідуальний аспект. Кожна мовна особистість формується на основі усвідомлення конкретною людиною всього мовного багатства, створеного її предками. Мова конкретної особистості складається в більшій мірі зі спільної мови, в меншій – з індивідуальних мовних особливостей. Основним шляхом перетворення індивіда в мовну особистість є його соціалізація, яка має три аспекти [3]:

1) процес включення людини в певні суспільні відносини, в результаті якого мовна особистість виступає своєрідним реалізатором культурно-історичних знань усього суспільства;

2) активна мовленнєво-розумова діяльність відповідно до правил і стандартів, визначених етномовною культурою;

3) процес засвоєння психологічних і соціальних закономірностей людей. Кожна мова має особливий образ світу, і мовна особистість повинна організовувати зміст свого мовлення відповідно до цього образу.

Орієнтаційна інфраструктура об'єднує схильності, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання та мотивацію. У процесі оволодіння мовою найважливішим є фактор мотивації. Серед студентів очевидні різні типи мотивацій, найважливішими з яких є «зовнішні» або широкі соціальні

мотиви та «внутрішні» мотиви, що є результатом самої навчальної діяльності.

Інфраструктура соціального досвіду включає знання, уміння, навички, звички. Цю інфраструктуру К. Платонов називає індивідуальною культурою або схильністю. У процесі формування мовленнєвої культури основним елементом є початковий рівень сформованості кожної з входять до неї компетентностей, який можна підвищити лише за допомогою організації методів навчання, щодо відповідного типу навчання. Унікальність називається «організаційною» унікальністю [50].

Третя інфраструктура включає психічні процеси, емоційно-вольові якості особистості, які розвиваються і вдосконалюються в різних видах діяльності. Теоретичні та експериментальні дослідження показали, що для якісного та швидкого оволодіння культурою мовлення людині необхідно мати добре розвинений фонетичний слух і слухову пам'ять, достатню безпосередню пам'ять, гнучке словесно-логічне мислення, високу емоційну стійкість і достатню рівень емпатії. І комунікативні навички. Четверта структура включає психологічні особливості індивіда, які визначають індивідуальний характер його діяльності. У поняття індивідуального стилю навчальної діяльності входять: темп роботи, вміння працювати, особливості у використанні навчальних стратегій (безпосередніх і опосередкованих) для оволодіння культурою мовлення, комунікативних (компенсаторних) стратегій аудіювання, говоріння, читання, комунікативних (компенсаторних) стратегій аудіювання, говоріння, читання, мовлення. Однак воно формується і вдосконалюється, якщо людина активно шукає техніки і методи, які допомагають їй досягти кращих результатів відповідно до її темпераменту.

Теорія поетапного формування розумових дій П. Гальперіна також є психологічною основою формування мовленнєвої культури учнів. Ця теорія дозволяє зробити висновок, що вивчення мови слід розглядати як навчання

різних видів мовленнєвої діяльності. Розвиваючи комунікативні та мовленнєві навички студентів, дослідник виділив кілька кроків [50]:

- 1) створити спонукальну основу для дії;
- 2) первинне визначення заходів та умов їх реалізації;
- 3) здійснення дій у матеріальній чи матеріальній формі;
- 4) формування твору як зовнішнього дискурсу;
- 5) вимовляти дію подумки (внутрішнє мовлення);

б) перетворення дії у внутрішній процес мислення. Психологічною основою комунікативно-мовленнєвої майстерності є теорія діяльності, тобто організоване мовлення з точки зору психології подібне до інших видів діяльності. Особистісно-діяльнісний метод, розроблений дослідниками Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Зимня, дає спрямування процесу навчання шляхом вирішення дослідницьких, комунікативних і пізнавальних завдань школярів, а це вимагає визначення таких видів лінгвістичної роботи, спрямованих на розвиток творчої діяльності учнів. здібності [50].

Слід зазначити, що молодший шкільний вік є особливим періодом становлення та розвитку особистості. Молодші школярі мають високий рівень мовного розвитку. Але вони важко ведуть розмову, можуть постійно відволікатися, міняти одну тему на іншу і не вміють слухати співрозмовників. Під час обміну необхідною інформацією перевага надається розмовному мовленню перед монологічним, вмінню висловлюватися кількома наявними реченнями. Слід зазначити, що фактичне визначення особливостей сформованості культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку включає знання сукупності внутрішніх умов розвитку даної індивідуальної якості, до яких особистість долучається в різних проявах, з певною властивою структурою, набір мотивів дотримується, що виражається в потребах, інтересах, почуттях і змісті інструкцій тощо в позитивному

ставленні до спілкування та співрозмовника, проявах комунікативних навичок [22].

Відмінною рисою молодших школярів є дисбаланс між вербальним і невербальним спілкуванням. Недостатньо розвинене мовлення призводить до того, що деякі школярі перебільшують значення невербального спілкування: під час розмови, розповіді діти неправильно розуміють жести і не завжди розуміють деякі з них. На основі загально-психологічної теорії діяльності розроблено динамічну структуру мовленнєвого акту в чотири етапи. Кожен крок відповідає певному кроку для створення зв'язного твердження, яке є [45]:

- 1) орієнтування в обставинах мовленнєвої ситуації (виявлення умов спілкування, визначення типу мовлення, загальної мети, адресата, стилю);
- 2) планування висловлювання (що саме сказати), що включає виділення мовних одиниць, відповідних темі та меті висловлювання, а також розміщення їх у відповідній послідовності;
- 3) реалізація мовленнєвої програми – генерація зв'язного тексту;
- 4) контроль, що передбачає співвіднесення результатів впливу мовлення на слухача (читача) з виразним завданням; виявляти та виправляти припущені помилки в структурі, змісті та мовленнєвому оформленні висловлювання.

Спираючись на окремі наукові напрями, зокрема на теорію мовленнєвих актів (Г. Остін), дослідники процесу мовленнєвої комунікації виділили мовленнєвий акт – продукт мовленнєвого акту – як одиницю вербальної комунікації. Водночас мовлення є інструментом визначення цілей мовця в події мовленнєвої діяльності. Виявлення 3 процесів у межах мовленнєвого акту – висловлення (визначення умов, мети, мотиву спілкування), висловлювання (мовлення), висловлення (наслідки мовленнєвого акту – вплив адресата на свідомість і поведінку адресата) – дає змогу науково обґрунтувати психологічний механізм сприйняття учнем

умінь у процесі творення дискурсу. Культура мовлення формується на основі особистісного підходу учня з урахуванням індивідуальних особливостей його психіки. Комунікатор – це особа, яка здійснює комунікативний акт передачі інформації (реципієнт створює текст) або сприймає й інтерпретує його (реципієнт отримує інформацію). Згідно з психоаналітичною теорією, комуніканти класифікуються за психологічними функціями свідомості (К. Юнг) на інтровертів і екстравертів і за двома типами вищої нервової діяльності (І. Павлов) – логіко-понятійним і художньо-асоціативним [17].

Доцільно враховувати той факт, що сучасний процес удосконалення змісту і методики навчання української мови в початкових класах базується на нових досягненнях мовознавства, особливо теорії тексту, а також психолінгвістики, предметом якої є закономірності сприйняття і породження мовлення. Саме вони лягли в основу розвитку зв'язного мовлення школярів, яке до цього переважно базувалося на інтуїції, мовному чутті, найчастіше – на прикладах. Теорія мовленнєвої діяльності стала рушійною силою нових досліджень мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, молодших школярів і підлітків; Його основні ідеї щодо чотирьох етапів зв'язного мовлення почали ефективно застосовувати методисти у викладанні мови [4].

Серед психологічних вимог, що впливають на ступінь сформованості мовної особистості, особливе значення мають лінгвістичні здібності. Психологи теоретично обґрунтували концепцію здібностей і виділили три основні характеристики [54]:

- здібності – індивідуально-психологічні особливості, якими люди відрізняються один від одного, а не характеристики, за якими всі рівні;
- здібності – це лише індивідуальні особливості, що визначають успішність діяльності; Не окремі здібності, а своєрідне поєднання цих здібностей може забезпечити успішність діяльності.

Поняття здібностей не обмежується знаннями, уміннями і навичками, які вже сформовані в людини, а визначає швидкість, легкість і успішність формування цих знань, умінь і навичок.

Таким чином, на заняттях з української мови молодших школярів створюються сприятливі умови для формування культури спілкування.

1.3. Педагогічні основи розвитку навичок культури спілкування молодших школярів

Проблема формування культури мовлення має глибоке коріння: її вимоги висвітлювали в наукових дослідженнях В. Водовозов, Є. Гугель, А. Ободівський, В. Одоєвський та К. Ушинський. Пізніше були розроблені основні теорії в галузі культури мови та мовленнєвого етикету [8]. Підвищенню рівня мовної та мовленнєвої культури присвятили свою працю мовознавці І. Білодід, Н. Бабич, Д. Ганич, М. Жовтобрюх, І. Ковалик, А. Коваль, М. Пентилюк, М. Пилинський, В. Русаневський, С. Єрмоленко. Психологічні аспекти цієї проблеми знайшли відображення у працях Л. Айдарової, Д. Богоявленського, Г. Костюк та І. Синиці. На думку цих дослідників, суть теорії мовленнєвої діяльності полягає в тому, що кожен мовленнєвий акт визначається як певний вид діяльності (спілкування), який починається мотивом і завершується результатом, досягненням конкретної мети. Особливий інтерес становлять дослідження мовленнєвої діяльності І. Синиці, які розкривають закономірності мовленнєвого спілкування, зміст і завдання словникової роботи. Розроблено педагогічні та методичні основи роботи зі збагаченням і розвитком словникового запасу та підвищенням культури мовлення учнів. Так. Комінський, К. Ушинського. Велику увагу приділяли роботі зі словом С. Чавдаров, В. Сухомлинський та М. Стельмахович [43].

Відповідно до вимог чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та шкільної програми з української мови

пріоритетним завданням уроків української мови є формування мовної особистості учнів, здатної бездоганно володіти всіма засобами української мови. Мова з урахуванням особливостей мовленнєвої ситуації, під якою розуміється адресат і адресант, умови спілкування, зміст мовленнєвого повідомлення тощо. Це підтверджують провідні вітчизняні мовознавці О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, Т. Окуневич та М. Пентилюк. Так, М. Пентилюк зазначає, що школа має забезпечити формування особистості, яка вільно й доступно висловлюється з різних питань, виявляє високу культуру спілкування, дбає про якість свого мовлення та його вдосконалення [3].

Згідно з державними стандартами освіти та програмою загальноосвітніх навчальних закладів для 1-4 класів основною метою навчання української мови є розвиток комунікативної компетенції, яка має надати учням уміння використовувати українську мову як засіб усної та письмове спілкування, сприйняття та сприйняття культурних цінностей. Основною метою навчання української мови є формування й удосконалення вмінь і навичок володіння мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності молодших школярів. Учитель початкових класів повинен довести до відома учнів, що вони повинні говорити і писати так, щоб іншим було зрозуміло, що існують правила (норми), яких необхідно дотримуватися в мовленнєвій діяльності. Формування й розвиток мовленнєвих навичок включає роботу над побудовою діалогічних і монологічних фраз. Мається на увазі декламування готових текстів і побудова своїх висловлювань на основі прочитаних чи прослуханих творів, переглянутих фільмів, розповідей про рідних, знань про певні події та випадки з повсякденного життя школярів [48].

При цьому дослідники наголошують, що культура спілкування безпосередньо залежить від розвитку психічних процесів особистості, включаючи сфери мислення, емоцій, когнітивну, вольову, мовленнєву, а

також включає сферу потреб і мотивацій, які є підставою для їх придбання. Знання, уміння, комунікативні навички та сформованість комунікативних навичок. Тому слід звернути увагу на психологічні аспекти, щоб виявити взаємозв'язок сформованості культури спілкування з віковими особливостями учнів. Слід зазначити, що молодший шкільний вік є вирішальним, оскільки діти потрапляють у нове середовище, де змінюються умови, необхідні для подальшого розвитку, зокрема спілкування. У цей період важливо, що виникають нові умови для особистісного зростання та спілкування, відбувається поступова зміна міжособистісного спілкування на важливі фактори формування молодших школярів, що вимагає формування в них культури спілкування. Слід звернути увагу на те, що під час спілкування розвиваються особистісні якості, комунікативні здібності та навички, необхідні для успіху в процесі пізнавальної та комунікативної діяльності. Спілкування в цей віковий період відбувається між учнями однієї статі [52].

Розвиток мовлення молодших школярів на вимовному рівні включає роботу з вимовою, орфоепічними нормами, наголосом (фонологічним і логічним), темпом мовлення, паузами та інтонацією. На вимовному рівні мовлення учнів розвивається в трьох напрямках: техніці, орфографії та інтонації. Техніка мовлення включає правильне дихання і чіткість дикції. Не менш важливим завданням у роботі з мовленнєвою технологією є вдосконалення звуковимови учнів, а саме: формування у молодших школярів чистоти і чіткості вимови окремих звуків, складів, слів і фраз.

Другим напрямом роботи з розвитку мовлення на мовленнєвому рівні є організація практичного засвоєння молодшими школярами орфоепічних норм української літературної мови. На думку Л. Федоренко, процес формування в учнів орфографічної вміння складається з таких компонентів [5]:

1) активна вимова та аудіювання мовленнєвих одиниць (робота органів мовлення: фізичні рухи м'язів артикуляційного апарату, напруга органів слуху);

2) розуміння мовних одиниць, постійне порівняння вимови зі зразками орфографічно правильного мовлення (робота фізіологічного апарату мислення);

3) запам'ятати правила оцінювання (робота на пам'ять).

Третім напрямком розвитку мовлення учнів на рівні вимови є робота з інтонацією. Він реалізується на уроках читання та мови, але особливе місце відводиться пропедевтиці відводиться в період навчання грамоти. Саме вступний курс частково сприяє вдосконаленню інтонаційної культури першокласників та наявного мовленнєвого досвіду, частково закладає основу для подальшого вивчення синтаксису та пунктуації, формує навички виразного читання, засвоєння інтонації як засобу спілкування.

Лексична робота як один із рівнів мовленнєвого розвитку молодших школярів відбувалася в чотирьох напрямках [5]:

1) збагачення словникового запасу, тобто розуміння нових слів і нових значень слів, які раніше не були відомі учням;

2) уточнення словника, тобто поглиблення розуміння вже відомих слів, уточнення нюансів значення між синонімами, підбір антонімів, розбір двозначності;

3) активізація словникового запасу, тобто використовувати якомога більше слів у мовленні кожного учня, вставляти слова в речення, вивчати сполучення слів з іншими словами та використовувати їх у поданому тексті;

4) вилучити іноді вживані молодшими школярами нелітературні слова, виправити помилки в наголошенні та вимові слів. Завдання методики активізації словникового запасу школярів – навчити їх використовувати в мовленні якомога більше слів; і використовувати його правильно, у строгому значенні, належним чином; вибирати потрібне слово з ряду синонімів;

сполучні слова: використання учнями слова у своєму мовленні сприяє розумінню повного значення слова. Тому словникову роботу необхідно поєднувати з формуванням у школярів умінь пов'язувати слова зі словосполученнями та реченнями [4].

Уміння будувати різні типи речень є основою розвитку зв'язного мовлення учнів. Речення передає думку учня, реалізує вміння добирати точне слово, утворювати правильну форму та складати словосполучення. Речення – це мінімальна одиниця мовлення, яка являє собою граматично організоване поєднання слів (або слова) і словосполучень і має певну семантико-синтаксичну завершеність [4].

Реальною одиницею спілкування є зв'язне усне чи письмове висловлювання – текст. Відмінні ознаки тексту: цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організованість і смислова завершеність. Сучасна методика розвитку мовлення передбачає ознайомлення молодших школярів із видами текстів: розповідь, опис і міркування. Кожен із зазначених типів має свої особливості у виборі та використанні матеріалів, побудові тексту та виборі мовних засобів [4].

Формування культури спілкування у школярів характеризується особливостями, зумовленими специфікою навчально-виховного процесу з урахуванням обмеженості соціокультурного простору. Школа, яка є органічною частиною цілого, відображає всі протиріччя і проблеми, які існують у суспільстві, допомагає подолати соціальні відмінності, обмеженість соціальних контактів. Розроблено регіональну систему безперервної освіти, визначено необхідність докорінного оновлення змісту, форм і методів освітньої діяльності, в основі якої має бути компетентісно орієнтована освіта. Необхідно актуалізувати процес вибору таких видів, форм і методів організації спілкування, які б забезпечували індивідуальну та диференційовану роботу з учнями, враховували соціальні чинники, що впливають на ефективність комунікативної діяльності в загальноосвітніх

навчальних закладах, оскільки діти мають обмежені можливості, тематика спілкування суб'єктів [25].

Зважаючи на суспільно-виховне значення рідної мови для становлення і розвитку кожної особистості, цьому предмету в системі освіти та шкільної педагогіки відводиться особлива об'єктивна роль. Принципово важливим є те, що нові специфічні компоненти змісту вперше стають предметом контролю та оцінювання з визначенням обов'язкових результатів, які визначені державним стандартом навчання української мови. Під час вступного курсу української мови все більше виявляються дві взаємопов'язані складові – розвиток мовлення учнів та їх лінгвістичне виховання, саме в цьому взаємозв'язку, а не навпаки, як це було раніше, у традиційних програмах. Основними методичними принципами, згідно з якими мають реалізовуватися зазначені аспекти, є такі: система вивчення предмета має забезпечувати зв'язок мови й мовлення, мовлення й мислення, постійне тренування учнів у висловленні думок; знання мови виступає тут не самоціллю, а радше засобом формування та вдосконалення структури мислення, що виявляється в побудові ідіом. Умовою та елементом розвивального навчання вважаються знання, уміння та навички [5].

Формування культури спілкування може здійснюватися на основі відповідної системи навчальних завдань, яка передбачає способи діяльності залежно від специфіки предмета. Створюються ситуації, коли студенти набувають досвіду вирішення практичних завдань і захоплене ставлення до процесу навчання та його результатів. Тому сучасний підручник, особливо український, є важливим засобом формування культури спілкування учнів, який є носієм позитивних змін у шкільній освіті. Водночас слід зазначити, що формування культури спілкування не відбувається автоматично в міру засвоєння інформації. Тут потрібні цілеспрямовані дії, які спонукатимуть учнів використовувати набуті знання як орієнтир у реальному житті. З огляду на це необхідно приділяти увагу розвитку у них емоційного ставлення до

морально-етичних засад, на основі взаємин з іншими людьми формується адекватне сприйняття подій, дій і явищ. Розвиток культури спілкування учнів стає ефективнішим, якщо приділяти увагу активізації їхньої емоційної сфери, що є основою виховання самоповаги, поваги та доброзичливості до інших [25].

У наш час особливого значення набули побудова, відображення в програмах, реалізація в навчально-методичних поєднаннях ідеї мовних зв'язків між рівнями. У сучасному мовознавстві визначено п'ять основних рівнів: фонетико-фонологічний (фонологічний), лексико-семантичний, словотвірний, морфолого-морфологічний і граматичний. Діалектична єдність наявних сторін (рівнів) мови виражається в її комунікативній функції, де кожен із визначених компонентів органічно пов'язаний з іншими. Тому, будуючи сучасний курс української мови в 4-річній початковій школі, виходять із загального положення про те, що мова є не лише структурною одиницею, а й складним функціональним цілим; його робота визначається суспільною значущістю мови та її зв'язком з розумовою діяльністю людини. Відносини в мові об'єктивні і представлені різними видами і формами їх вираження. Для теорії і практики навчання української мови в базових курсах вкрай важливим є забезпечення таких зв'язків між рівнями, які б у цілому відображали живий характер мовної системи з урахуванням принципу педагогічної та методичної доцільності [4].

Найважливішим засобом підвищення ефективності розвитку культури спілкування є використання системи ситуативних вправ на основі реальної чи уявної мовленнєвої ситуації. Зокрема, моделюються ситуації безпосередньо в усному спілкуванні або використовуються реальні ситуації спілкування, де учні використовують мовні засоби. Тому оволодіння комунікативними навичками допомагає учням правильно будувати власні фрази на уроках української мови, вільно спілкуватися в життєвих ситуаціях. Саме комунікативні навички передбачають розвиток стилів спілкування,

вміння слухати партнера, відстоювати власну думку та використовувати мовленнєвий етикет [25].

На формування та розвиток мовної особистості учня впливає багато факторів, зокрема спілкування під час навчання, загальний інтелектуальний розвиток, зміст і характер навчальних дисциплін, мовленнєве середовище тощо. Багато факторів вказують на ступінь сформованості особистісної мовної особистості, зокрема, наявність і якість сформованості комунікативних умінь і навичок учня, володіння всіма чотирма видами мовленнєвої діяльності, уміння будувати тексти різних жанрів, стилів і жанрів, мовлення з урахуванням усіх компонентів мовленнєвої ситуації спілкування – адресата відправника, адресата, мети й предмета, комунікативного наміру тощо. Мовна особистість учнів формується протягом усього процесу шкільної освіти, але уроки української мови займають певну вагу в цій роботі. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграють уроки вивчення аспектів української мови (спрямовані на формування та розвиток мови учнів, розпізнавання мовлення, мовленнєво-комунікативних навичок) та уроки розвитку мовлення. Про формування та контроль умінь і навичок аудіювання та читання, уроки роботи з діловим мовленням, написання та вдосконалення творчих робіт тощо [3].

На думку вчителів, результатом оволодіння рідною мовою є повне володіння мовленнєвими засобами, що означає граматичну правильність як свідчення високої культури мовлення та вимагає усвідомлення значення слів та їх літературних форм, а також уміння їх доречно вживати і правильно залежно від контексту мовленнєвої ситуації, з орієнтацією на слухача, учасника зв'язку. У процесі оволодіння школярами навичками зв'язного мовлення важливу роль відіграє практичне засвоєння ними граматики та вміння працювати зі словами, що належать до певного лексико-граматичного розряду відповідно до комунікативних завдань. Згідно з твердженнями психологів, педагогів і методистів, уміння формуються на основі знань, і

перш за все комунікативні та мовленнєві навички потребують знань, пов'язаних з теорією мови [24]. Як відомо, до граматичних одиниць належать слова (як частини мови та частини речення), групи слів і речення як носії узагальнених граматичних властивостей. У граматичній будові мови найважливішими одиницями є слово і речення. Вони відображають особливості граматичного ладу мови, утворюють ядро, що об'єднує інші одиниці та засоби. Між граматичними одиницями і грамами (мінімальними граматичними значеннями) знаходиться центр граматичних значень – граматичних категорій. Разом зі словом і реченням як основними граматичними одиницями вони конденсують характер граматичної будови даної мови. Слід зазначити, що система формування граматично правильного мовлення дуже складна. Кожен компонент дитячої граматики (морфологія, словотвір, синтаксис) поступово формується у кожної конкретної дитини.

Таким чином, дитина вже в дошкільному віці оволодіває системою словозміни (відмінюванням, дієвідміною), а в старшому – способами творення слів. Слід зазначити, що граматична правильність, критичне ставлення до мовленнєвих дій і правильне знання правил словотворення починають формуватися вже на початку сьомого року життя. Під граматичною правильністю мовлення дітей ми розуміємо практичне засвоєння дітьми граматичної будови мови як чіткої системи мовних одиниць (морфології, словотвору, синтаксису) і правил їх функціонування. Водночас дослідники підкреслюють, що згідно з теорією механізмів мовлення, для оволодіння навичками використання мовленнєвих засобів, набутих у висловлюваннях, необхідно розвивати проактивний синтез у межах речень і текстів. Це одна з найважливіших умов, що забезпечують ефективність формування граматичних навичок. Виходячи з цих положень, Л. Варзацька стверджує, що навіть багатий набір слів і граматичних моделей не формує в дитини механізму вибору необхідних мовних засобів з урахуванням умов і завдань спілкування. Це переконливо показує, що без постійної уваги до

розвитку оперативної пам'яті в умовах, коли лексико-граматичні засоби засвоюються поза мовленнєвою ситуацією, набуті мовні навички не стають активним фондом учня і не можуть бути використані з метою спілкування. При висловленні думки знайомі слова і конструкції не активізуються і не відображаються в пам'яті учнів. Розвитку антиципативної структури в реченні, на думку дослідника, сприяє врахування закономірності у функції мовних засобів у мовленні, особливо флексії мовних одиниць. Важливою передумовою активізації мовленнєвих механізмів, зокрема оперативної пам'яті, є систематичний контроль обов'язкової сполучуваності, узгодження форм підмета й присудка, правил узгодження й керування (прийменникових і безприйменникових).

Однією з педагогічних основ спілкування молодших школярів українською мовою є культура спілкування вчителя не лише на уроках, а й у позаурочний час. Тобто професійна культура вчителя впливає на культуру спілкування школярів.

Професійне спілкування – це спеціально організований, науково обґрунтований і контрольований процес обміну повідомленнями, організації взаєморозуміння та досягнення оптимальної взаємодії та взаємопізнання в різних видах діяльності учасників професійно спрямованого спілкування. Виділено такі компоненти структури комунікативної культури вчителя [51]:

1) творча мотивація до людино-орієнтованої діяльності: любов до людей, постійний інтерес до спілкування, доброзичливість, творчий підхід, постійне підвищення культури спілкування;

2) знання основ теорії професійного спілкування (сутність, функції, структура, способи спілкування, творчі прийоми вирішення проблем спілкування та діагностики культури професійного спілкування);

3) комунікативні та творчі здібності;

4) характер і ефективність спілкування в даній діяльності (адекватність дій і поведінки, високий рівень творчого самопочуття, створення атмосфери співтворчості і безконфліктних взаємодій).

Врахування важливості курсу української мови в загальноосвітній школі дало змогу визначити основні фактори, що впливають на формування мовної особистості учнів у системі україномовної освіти [3]:

1) текстоцентричний підхід, побудова уроків мови на основі тексту, оскільки саме текст дає вчителю можливість продемонструвати експресивні стилістичні функції засобів української мови на кожному рівні мови.

2) компетентнісний підхід, що орієнтує мовну освіту на формування всього спектру визначених державним стандартом компетентностей – мовної, мовленнєвої, соціально-культурної діяльності як складових комунікативної компетентності. Такий підхід передбачає активну участь школярів у навчальному процесі, зокрема широке використання самостійної роботи, а також роботи в парах, малих групах та проектної діяльності.

3) когнітивно-комунікативний підхід як засіб формування словникового запасу учнів та усвідомлення ними лексичного, граматичного та стилістичного багатства української мови як предмета вивчення, методу навчання в школі, засобу самоусвідомлення та самосвідомості.

4) українознавче спрямування уроків української мови відповідно до вимог державного стандарту та чинних навчальних програм, широке вивчення та реалізація виховного потенціалу рідної мови як засобу виховання учнів та формування їх духовного світу. Для формування соціокультурної компетенції учнів на заняттях з української мови особливу увагу слід приділяти самій українській лексиці, яка є одним із найважливіших засобів відображення, а відтак і формування національного мовного образу світу українців.

5) одним із важливих чинників формування мовної особистості учня є розвиток його комунікативної здатності, одним із головних її аспектів є

вміння доречно відображати особистісні якості як своїх, так і оточуючих. Спілкування ми розглядаємо як сукупність відносно стійких комунікативних властивостей особистості, що забезпечують успішне сприйняття, розуміння, засвоєння, використання та передачу інформації. Це передбачає ситуаційну адаптивність (здатність орієнтуватися в ситуації спілкування) і вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування та поведінкою;

б) не менш важлива лексична комунікація як зразок мовних навичок і «мовний еталон» в очах учнів. Спілкування вчителя є важливою умовою активної продуктивної роботи учня на кожному уроці і має бути спрямоване на те, щоб навчати і навчити учнів, розвивати їх мотивацію до оволодіння мовою, бажання спілкуватися українською мовою та дбати про неї. Розвиток і збереження. Зміст спілкування для вчителя включає постійну потребу у спілкуванні з учнями як на уроці, так і в позааудиторній роботі, оволодіння культурою професійного спілкування; емоційне задоволення від процесу спілкування зі студентами; наявність високорозвинутих комунікативних умінь і навичок та бажання їх удосконалювати та підвищувати культуру мовлення.

7) використання сучасних методів вивчення мови, оскільки вони переважно залежать від групової, кооперативної чи двосторонньої роботи та відкривають широкі можливості для розвитку комунікативних умінь і навичок учнів, активізації їхньої пізнавальної діяльності та вдосконалення навчального процесу; допомога у вирішенні проблем розвитку особистості учнів і вчителів та технологія цього процесу.

8) застосування прийому «мовного занурення» в навчально-виховний процес та активізація україномовного мовленнєвого середовища. Це сприятиме підвищенню статусу української мови в очах учнів та розширить сферу її застосування. Сьогодні в багатьох регіонах України, особливо в містах, українська мова виконує переважно виховну функцію, це спосіб

засвоєння предметів шкільного курсу, спілкування всередині навчального закладу, а метою навчання мови є розширення та поширення його функцій в інших сферах спілкування – сфері життя. Ведення щоденника, спілкування з однолітками, хобі, інтереси тощо.

Висновки до першого розділу

Таким чином, узагальнюючи ряд теоретичних положень, викладених у працях з проблем культури мовлення, можна довести, що культура мовлення має кілька аспектів: філософський, нормативний, етичний, комунікативний і соціально-психологічний. Етичний аспект культури спілкування включає певні цінності, правила, звичаї, традиції та інші способи регуляції поведінки, які визначають моральну структуру міжсуб'єктних відносин і забезпечують їх реалізацію. Нормативний аспект культури мовлення відображає ступінь відповідності мови нормам літературної мови. Характеризується відсутністю помилок у граматичних конструкціях, дотриманням стилістичних норм. Під етичним аспектом культури мовлення розуміється загальноприйнятий мовний етикет, який втілюється в типових формулах привітання, прощання, побажання, запрошення, висловлення співчуття тощо. Комунікативний аспект культури мови включає відбір мовних засобів у процесі мовного спілкування для формування свідомого ставлення до їх використання в мовній практиці.

Теорія поетапного формування розумових дій також є психологічною основою формування мовленнєвої культури учнів. Діти молодшого шкільного віку мають значний розвиток мови. Але їм важко керувати розмовою, вони можуть постійно відволікатися, міняти одну тему на іншу і не вміють слухати співрозмовників. Під час обміну необхідною інформацією перевага надається розмовному мовленню над монологічним, вмінню висловлюватися кількома наявними реченнями. Серед психологічних умов,

що впливають на рівень сформованості мовної особистості, особливе значення має лінгвістична здатність.

При цьому дослідники наголошують, що культура спілкування безпосередньо залежить від розвитку психічних процесів особистості, включаючи сфери мислення, емоцій, когнітивну, вольову, мовленнєву, а також включає сферу потреб і мотивацій, які є підставою для їх придбання. Знання, уміння, комунікативні навички та сформованість комунікативних навичок.

Розвиток мовлення молодших школярів на вимовному рівні включає роботу над вимовою, орфографічними нормами та наголосом. Другим напрямком роботи з розвитку мовлення на розмовному рівні є організація практичного засвоєння молодшими школярами норм української літературної мови. Третім напрямком розвитку мовлення учнів на рівні вимови є робота з інтонацією. Лексична робота як один із рівнів мовленнєвого розвитку молодших школярів здійснюється в чотирьох напрямках: збагачення словника, уточнення словника, активізація словника та вилучення нелітературних слів.

Процес формування в учнів орфографічних навичок складається з таких компонентів: активна вимова й аудіювання мовних одиниць; розуміння мовних одиниць, постійне порівняння вимови зі зразками правильного орфографічного мовлення.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ЇЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА

2.1. Підсистема вправ для навчання молодшого шкільного віку культури мовлення

Для того, щоб опанувати мову, сформувати культуру спілкування українською мовою слід навчити молодших школярів користуватися нею в повсякденному житті. Спілкування українською мовою являється безперервним ланцюгом мовленнєвих ситуацій. Результативним методом моделювання мовленнєвих ситуацій є використання вправ різноманітного характеру. Вправи відображають особливості функціонування мовного матеріалу в простих життєвих ситуаціях. Вправа визначає усвідомлене виконання певних дій, які спрямовані на формування навичок спілкування українською мовою. Головною функцією будь-якої вправи є трансформація тих знань, які є в учнів у певні практичні дії. При виконанні вправ помітний рівень засвоєного теоретичного матеріалу учнями. Тобто через вправи молодші школярі отримують практичні способи засвоєння матеріалу.

Для формування культури спілкування українською мовою слід використовувати підсистему вправ. Підсистемою вправ визначається організована єдність пов'язаних та залежних між собою мовних елементів. Ці мовні елементи є цілісними і підконтрольні навчальним цілям мовної освіти.

Для того, щоб створити підсистему вправ було пройдено такі етапи:

1. Класифікувати вправи за конкретним критерієм.
2. Підбрати прийоми, які будуть покладено в основу розробки вправ.
3. Розробити самі вправи на формування культури мовлення молодших школярів.
4. Розробити підструктуру підсистеми вправ.

В підсистему вправ увійшли фонетичні, граматичні вправи, вправи для письма, вправи для логічного мислення.

Вправи було розділено на продуктивні та рецептивні. Суть продуктивних вправ полягає у тому, щоб відтворити у відповідності з мовною ситуацією для того, щоб засвоїти мовні одиниці, які потім можна відтворювати у під час мовлення.

Під час рецептивних вправ молодші школярі сприймають інформацію через різноманітні канали та розрізняти звуки, граматичні структури, для того, щоб визначати та розуміти мовлення інших.

При розробці різноманітних вправ для формування культури спілкування слід брати до уваги вміння, які вони формують та які різновиди дій відпрацьовують із мовним матеріалом. Який саме рівень зачіпають ці вправи:

- 1) репродуктивний, тобто чисто відтворення, наслідування;
- 2) продуктивний, коли учні тренують отримані знання на практиці говоріння;
- 3) творчий, коли вправа дозволяє їм застосовувати знання відповідно до мовленнєвої ситуації.

Це означає, що при розробці вправ слід орієнтуватися на те, що матиме на меті вправа: відтворення, наслідування чи творчість.

Фонетичні вправи орієнтовані та вдосконалення слухо-вимовних навичок. Фонетичні вправи бувають двох видів. Перший вид вправ спрямований на вправи на слухання та вправи на відтворення.

Граматичні вправи спрямовані на засвоєння учнями граматичних одиниць, які є головними у формуванні практичних умінь і навичок учнів у різних видах мовленнєвої діяльності.

Вправи на логічне мислення спрямовані на розвиток вміння зіставляти думки, робити висновки, мислити чітко, послідовно, вміння викривати логічні помилки.

Стилістичні вправи спрямовані на те, щоб допомогти учням визначити та зрозуміти завдання функціональних стилів, основні загальні риси і мовні особливості на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях.

Орфографічні вправи спрямовані на розвиток орфографічних вмінь.

Вправи бувають різних типів. Для ефективності та результативності формування культури спілкування українською мовою всі вправи слід застосовувати у відповідній послідовності. Виокремлюють три етапи реалізації вправ, які пов'язані між собою:

- 1) відтворення за зразком;
- 2) використання здобутих знань;
- 3) виконання вправ, які носять творчих характер.

При виконанні вправ було пояснено учням мету та ціль кожної вправи, правильність її виконання.

В підсистемі вправ було використано наступні групи вправ:

I група вправ – вправи на засвоєння норм сучасної української літературної мови. Мається на увазі, що учні опановують орфоепічну та граматичну правильність мовлення.

II група вправ – вправи на формування вмінь активно працювати зі словом, тобто збагачення словникового запасу, коли учні навчаються точності мовлення.

III група вправ – робота над формуванням діалогічного, логічного мовлення.

IV група вправ – формування монологічного мовлення, над його логічністю та виразністю.

Розглянемо I групу вправ на розвиток норм сучасної української літературної мови. Також учні навчаються діяти за зразком.

Спочатку вчитель розповідає про поняття «норма» та, які норми бувають.

Вправа 1. «Аналіз слів».

Метою вправи є здійснення звуко-буквенного аналізу слів.

Матеріали-слова: журнал, берізка, жабка, дзига, дзьоб, дуб, ріжок, приз, скибка, важко, друг, книжка.

Інструкція: «учні вам слід в поданих словах назвати дзвінкі приголосні звуки». Для того, щоб здійснити аналіз слова слід дотримуватися наступних правил:

1. Проговорити слово в голос.
2. Слід визначити всі звуки в цьому слові та побудувати звукову модель слова.
3. Слід поділити слово на склади, визначити наголошений склад.
4. Виокремити голосні звуки та назвати букви, що їх позначають.
5. Написати саме слово.

Тобто учні здійснюють аналітичну діяльність, яка допомагає їм вдумливо прочитати слово та визначити співвідношення звуків та букв.

Вправа 2 «Склади» є логічним продовженням першої вправи. В першій вправі учні мали можливість прописати слово та визначити у ньому відповідні звуки, а в цій вправі молодші школярі на слух визначають кількість складів в слові.

Мета вправи: навчити розуміти склади та робити звукову модель слова.

Інструкція: «Я зараз буду вам зачитувати слова, а ви маєте плеснути в долоні стільки разів, скільки складів є у слові».

Матеріал: сова, слон, діра, метушня, собака, телефон, час, цукерка, компот, борщ.

Вправа 3 «Звуки [дж], [дз]»

Мета вправи: навчитися дотримуватися нормативного наголошування слів.

Інструкція. Для досягнення мети вправи учні спочатку мають прочитати скоромовку один раз повільно. Наступного разу читають

скоромовку пришвидшуючи темп, а на третій раз намагатися прочитати як найшвидше.

Скоромовка.

Дзюрчить у лісі джерело,
Вода дзеркальна в ньому.
Допомагає джаз лісний
Перебороти втому.

Вправа 4. «Вимовити слово»

Мета: навчити дітей тому, що не всі слова пишуться так, як вимовляються.

Інструкція. Спочатку пояснити учням, що є слова, які звучать і пишуться по-різному відповідно до орфоепічних норм літературної норми.

Матеріали: вгорі, хвилюється, віз, сміється, запікається, принісши, зшити, зчистити, радишся, зважся, підземний, завітчати, учиться, у книжці, смієшся.

Потім для закріплення знань учні мають прописати ці слова та придумати з ними речення.

Вправа 5 «Пароніми».

Мета: навчити учнів розрізняти пароніми.

Інструкція: учням дають набір слів і вони мають пояснити їхнє значення.

Матеріали: афект-ефект, талан-талант, група-трупа, кампанія-компанія, вдача-удача, статус-статут, допускати-припускати, вгорі- в горі.

Вправа 6 «Калька»

Мета: навчити використовувати слова відповідно до орфоепічних норм літературної норми.

Інструкція: учням слід обрати слово-норму зі слів-кальки.

Матеріали: постачальник-поставщик, навчальний-учбовий, наступний-слідуючий, відноситися-ставитися, брати участь-приймати участь,

численний-багаточисельний, нечисленний-малочисельний, збігатися-співпадати, зіставляти-співставляти, добре ставлення-добре відношення.

Вправа 6 «Суржик»

Мета: навчити учнів розрізняти слова суржики від слів літературної норми.

Інструкція: учням слід до слова-суржика підібрати слово-норму.

Матеріали:

1) вечоринка, прачечна, весною, домогосподарка, поставщик, кісточка, двохповерховий, парик, прічіоска, салфетка, обідитися, слідуючий, мусорник.

2) вечірка, пральня, навесні, зачіска, наступний, образитися, серветка, їдальня, домогосподиня, двоповерховий, перука, смітник, постачальник, пензель.

Вправа 7 «Пропущена буква»

Мета: розвиток фонетичної складової.

Інструкція: учням слід вставити пропущену букву [е] чи [и] .

Матеріали: д..леґація, ет..кет, нет..рплячий, ст..скати, к..шеня, ім..нини, зд..рати, ст..лити, т..хнічний, л..пневий, хв..лястий, кр..чати, ен..ргетичний, р..петувати.

Попередні вправи були спрямовані на засвоєння учнями правильності вимови та написання слів, засвоєння орфоепічних норм літературної норми. Ці вправи характеризували перший етап формування культури мовлення українською мовою, який буде описано в наступному підрозділі.

Наступні вправи відносяться до II групи формування культури мовлення українською мовою, про який буде йти в наступному підрозділі. Нагадаємо, що суть вправ на цьому етапі зводиться до того, щоб учні вміли чітко, логічно використовувати мовлення відповідно до мовленнєвої ситуації, а також вправи спрямовані на розширення та збагачення мовлення. На цьому етапі учні мають навчитися редагувати тексти. Тобто відбувається використання учнями отриманих знань.

Перша група вправ спрямовані на розвиток словникового запасу.

Вправа 1 «Доповнити»

Мета: збільшення словникового запасу слів. Учні мають навчитися доповнювати речення словами протилежними за значеннями.

Інструкція: учням дається недописане речення, яке слід доповнити словом, але буде протилежне за значенням.

Матеріали:

1. Ялинки, які ростуть у лісі можуть бути малі та .....
2. Навесні птахи повертаються з теплих країв, а восени.....
3. Улітку день збільшується, а взимку.....
4. Яблуко може бути солодким, а може бути .....

Вправа 2 «Підбери»

Мета: навчити дітей підбирати антоніми до словосполучень.

Інструкція. Ви маєте подані нижче словосполучення, вам необхідно дібрати до них антоніми.

Матеріали: зелене листя, сухий одяг, суха погода, сухе літо, суха зима, суха осінь.

Друга група вправ спрямована на розвиток точності мовлення.

Вправа 3 «Опис»

Мета: розвиток точності мовлення.

Інструкція. Учні отримують певні слова, які мають описати так, щоб зрозуміло було про що йде мова. Наприклад, м'яч – круглий, великий, гумовий...

Матеріали. Діти отримують наступні слова: хмара, лід, сніг, небо, папа, груша.

Вправа 4 «Помилка»

Мета: навчити учнів визначати неправильно вживані слова.

Інструкція: учням слід прочитати текст, визначити неправильно вживане слово та замінити його відповідно до норм літературної мови.

1. Для того, щоб зробити ремонт в квартирі підійде любий матеріал.
2. Відносини між друзями були гарними.
3. В цьому навчальному році я завершую навчання в інституті.
4. Я припленталась додому.
5. Вода в річці була охайною.

Вправа 5. «Наголос»

Мета: визначити правильність наголошення слів.

Інструкція. Учням пропонуються слова, у яких слід поставити правильно наголос.

Матеріали: помилка, байдуже, мабуть, також, завжди, алфавіт, весняний.

Вправа 6. «Два звуки »

Мета: розвиток граматичного мовлення.

Інструкція: учням слід позначити слова в яких букви я, ю, є позначають два звуки.

Матеріали: яструб, юшка, Юлія, Юля, від'ємний, ялинка, Юпітер, єнот, яблуння, ядро, дякувати, юність, пам'ять.

Відповідно до III групи вправ формування культури мовлення, про який також йтиметься нижче у нашій моделі було використано наступну групу вправ. У цій частині йде робота над формуванням монологічного та діалогічного мовлення, робота логічністю та виразністю мовлення. Всі вправи носять творчий характер.

Вправа 1 «Текст»

Мета: навчити складати невеликі зв'язні між собою тексти.

Інструкція: вам дані певні словосполучення, які необхідно об'єднати між собою та написати невеликий текст.

Матеріал:

1. Гарні квіти
2. Багато роботи.

3. Плідно працювати.

Вправа 2 «Слова ввічливості»

Мета: закріплення вмінь зв'язного діалогічного мовлення.

Інструкція: учням пропонують слова, які необхідно пов'язати у діалозі.

Матеріали: розмова по телефону; розмова в школі, книжки, шкільне приладдя.

Вправа 3 «Логіка»

Мета: розвиток логічного мислення.

Інструкція: учням треба знайти зайве слово спираючись на спільні чи відмінні ознаки.

Матеріали:

- 1) стілець, диван, стіл, крісло.
- 2) штани, спідниця, сукня, сарафан.
- 3) кіт, собака, лев, хом'як.
- 4) береза, липа, ялинка, дуб.
- 5) дощ, сніг, град, блискавка.
- 6) кидати, піднімати, штовхати, розкидати.
- 7) тюльпан, хризантама, піонія, нарцис.

Таким чином, підсистема вправ, яка була реалізована на етапі формування культури мовлення та спілкування була побудована з врахуванням сприймання, відтворення, осмислення нового матеріалу та його закріплення. Всі визначені вправи спрямовані на формування культури спілкування учнів початкової школи українською мовою.

2.2. Модель навчання культури мовлення молодших школярів

В рамках наукової роботи було розроблено та впроваджено модель навчання культури мовлення молодших школярів. Модель представлено схематично (див. рис. 2.1)

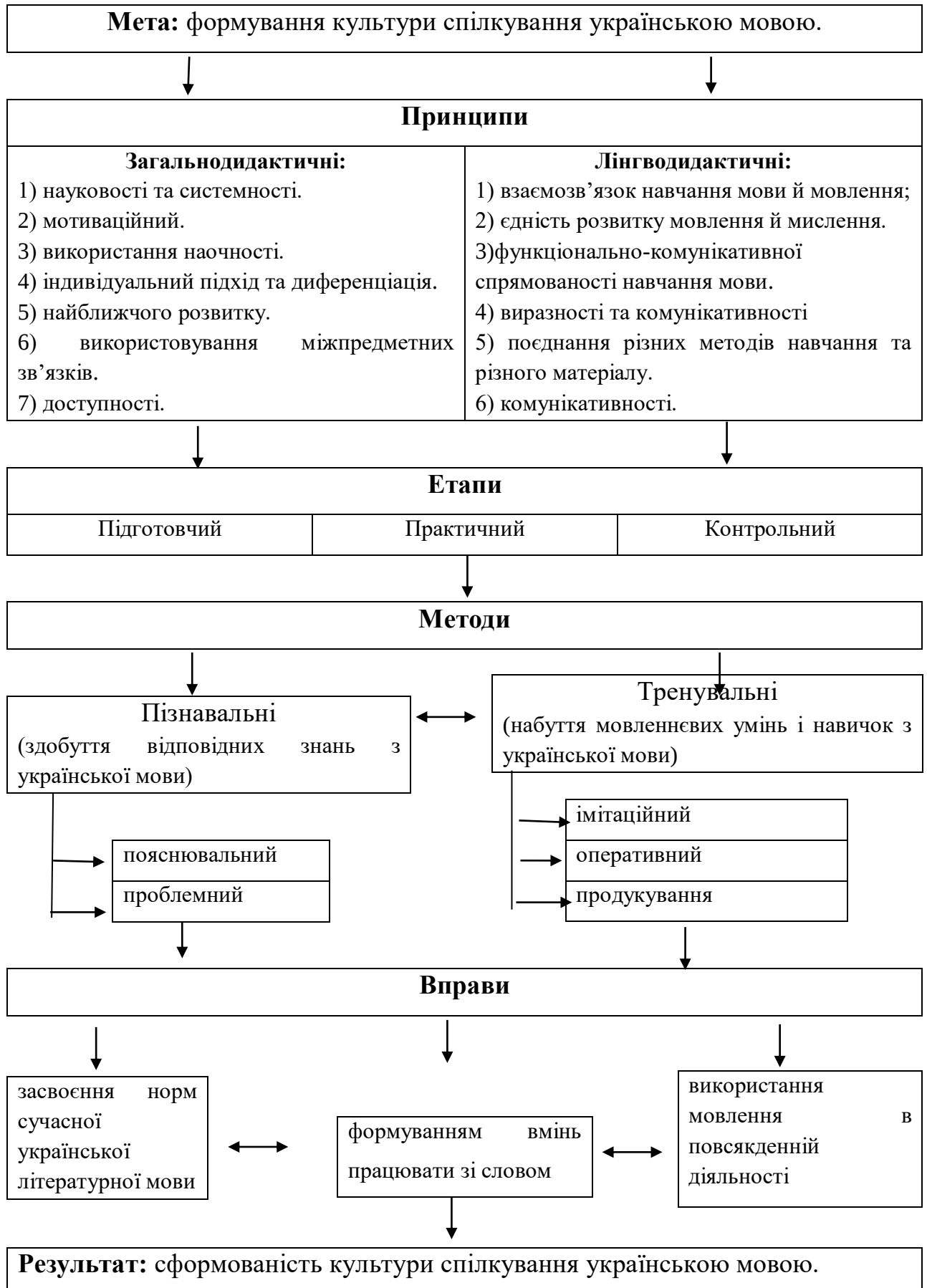

Рис. 2.1 Модель формування культури спілкування українською мовою

*Метою розробленої моделі є формування культури спілкування українською мовою. Відповідно до мети моделі було розроблено принципи її реалізації. Принципами формування культури спілкування виступають такі положення, вимоги, які висуваються до процесу формування. Принципи допомагають визначити особливості реалізації моделі формування культури спілкування. Було визначено дві групи *принципів* під час реалізації експериментального навчання: загальнодидактичні та лінгводидактичні. Опишемо більш детально обидві групи принципів.*

Принцип науковості визначає, що всі вправи та методи роботи мають відповідати стану розвитку правил, граматики, лексики української мови на сьогоднішній день.

Принцип доступності визначає реалізацію вправ в системі експериментального навчання по черзі ускладнення від простого до складного. Увесь матеріал, який використовується має бути доступним для учнів.

Принцип системності визначає використання всіх вправ та методики роботи постійно, періодично повторюючи їх.

Мотиваційний принцип передбачає мотивування учнів на роботу, спонукання їх до продуктивної навчальної діяльності, прояву активності.

Принцип наочності передбачає, що при формуванні культури спілкування українською мовою використовувалися різноманітні наочні засоби. Використання наочності стимулює мисленнєву діяльність та допомагає створювати образи. Принцип наочності при формуванні культури спілкування українською мовою виражається через використання відповідних звукозаписів, презентацій чи відео матеріалів.

Наступний принцип є принцип індивідуального підходу. Слід пам'ятати, що кожна дитина є унікальною, володіє своїми здібностями та вміннями, тому при підборі складності завдань слід враховувати її рівень знань та ресурси. Цей принцип перетікає у принцип диференціації, коли

завдання, які використовуються на уроках мають мати диференційний характер та «йти» від простого до складного, ускладнюватися.

З двома попередніми принципами дуже пов'язаний принцип найближчого розвитку, оскільки при реалізації методики та моделі формування культури спілкування українською мовою учнів початкової школи треба орієнтуватися на зону розвитку дитини, на те, що вона вміє та знає.

При будь-якому навчанні чи формуванні культури спілкування слід використовувати міжпредметні зв'язки з іншими предметами. Тобто використовувати та узгоджувати різні теми між собою з різних дисциплін.

Принцип комунікативності є одним із головних, оскільки він передбачає надання можливостей дитини здійснювати спілкування в межах того матеріалу, який був опанований. Дитина має вільно проявляти всі розумові операції та дії. Саме через вираження та використання мовних засобів учень початкової школи має озвучувати та реалізовувати свої особистісні потреби.

Формування культури спілкування українською мовою відбувалося в три етапи:

- 1) підготовчий, тобто визначає процес формування культури спілкування ;
- 2) практичний, коли учні тренують отримані знання на практиці говоріння;
- 3) контрольний, коли відбувається перевірка ефективності реалізованої моделі формування культури спілкування.

Опишемо ці етапи більш детально.

Підготовчий етап формування культури спілкування означає, що учні ознайомлюються з літературними нормами української мови. Вивчають та знайомляться з основними правилами. Також на цьому етапі відбувається

сприймання й осмислення мовних знань. Учні знайомляться з лексичним значенням слова. Знайомляться з правилами орфоєпіки та граматики. На цьому етапі учні повторювали, тобто імітуючи все, що їм пропонувалося. Задачею цього етапу виступало формування первинних знань та вмінь, які потім учні використовуватимуть у подальшому на практиці. Оволодіння мовленнєвими знаннями та вміннями відбувається поступово. На першому етапі відбувається формування первинних мовленнєвих умінь. Ці вміння спрямовані на розвиток вміння сприймати мовлення, мовленнєві конструкти на слух і розуміти їх. Також на цьому етапі робота була спрямована на формування вміння в учнів вимовляти слова відповідно до орфоєпічних норм, які існують в українській мові. Під час формування орфоєпічних норм сучасної української мови учні вивчають лексично значення слова, вчать зв'язувати слова між собою.

Другий етап – практичний – означає, що учні отримані знання на попередньому етапі інтереорізують, тобто вони стають внутрішніми вміннями та самостійно без сторонньої допомоги виконують завдання.

Контрольний етап визначає, що учні вміють використовувати всі літературні норми у власному мовленні та вміють будувати діалоги. На цьому етапі відбувається активізація та узагальнення всіх знань та вмінь. Відбувається формування та реалізація на практиці виразності мовлення. Учні дотримуються мовленнєвого етику. На цьому етапі учні початкової школи навчаються продуктивно володіти українським мовленням. Це відбувається через систему вправ, які вимагають складання різних монологів, діалогів, розповідей та текстів.

Формування культури спілкування українською мовою відбувалося за допомогою двох методів: пізнавального та тренувального. Пізнавальний метод передбачає, що учні пізнають українську мову, отримують відповідні знання. В групу пізнавальних методів входять такі методи, як: пояснювальний та проблемний.

Пояснювальний метод означає, що вчитель пояснює, обґрунтовує правильність використання мови з орфоепічного, граматичного, лексичного та стилістичного боку.

Група тренувальних методів передбачає формування, відпрацювання мовленнєвих умінь і навичок з української мови. В цю групу методів входять імітаційний, оперативний, метод продукування.

Перший метод – імітаційний – іще можна визначити, як наслідувальний. Цей метод передбачає, що учні в процесі формування культури спілкування українською мовою механічно відтворюють в усному чи письмовому мовленні ті мовні одиниці, які вони почули чи побачили. Цей метод передбачає, що учні можуть відтворити сприйняті на слух всі мовленнєві зразки, які даються вчителем та повторити їх. Ці мовленнєві зразки можуть бути спрямовані на засвоєння не лише артикуляції певних звуків, але й засвоєння граматики, орфоепічних норм.

Оперативний метод означає, що виконання вправ на відтворення одиниць мови супроводжується паралельно виконанням певних аналітичних завдань. Тобто при письмовому відтворенні певних одиниць мовлення учням слід щось підкреслити чи виділити, згрупувати чи роз'єднати, коли не лише механічно відтворюється почуте чи побачене, а задається додаткове завдання. Це означає, що при використанні оперативного методу додаткові завдання вимагають від учнів таких розумових операцій, як аналіз або синтез. Аналіз передбачає підкреслення чи виділення, а синтез – доповнення чи об'єднання. При цьому методі використовують вправи аналітичної чи синтетичної спрямованості. Тому вправи ефективні у розвитку вміння використовувати літературні норми української мови, правильності їх використання.

Метод продукування означає, що молодший школяр в своєму мовленні використовує одиниці мовлення, які спочатку поєднує в речення, а потім утворює цілі тексти. Головною метою цього методу – закріплення навичок

мовлення. Цей метод дозволяє розвивати навички самостійного говоріння українською мовою, використання її в повсякденному житті, будувати діалоги з оточуючими людьми. Цей метод передбачає закріплення вже існуючих та сформованих навиків через переказ текстів та їх складання, виправлення неправильних текстів.

Формування культури спілкування українською мовою відбувалося за допомогою реалізації наступних вправ:

1) засвоєння норм сучасної української літературної мови. Мається на увазі, що учні опановують орфоепічну та граматичну правильність мовлення.

2) робота над формуванням вмінь активно працювати зі словом, тобто збагачення словникового запасу, коли учні навчаються точності мовлення.

3) робота над формуванням діалогічного мовлення. Робота над формуванням монологічного мовлення, над його логічністю та виразністю. Учні не лише будували тексти, але й шукали, виправляли помилки у готових текстах.

Таким чином, розроблена модель формування культури спілкування українською мовою враховує всі аспекти процесу навчання учнів початкової школи. Її ефективність було перевірено та результати перевірки представлено в наступному підрозділі.

2.3. Організація, проведення педагогічного експерименту та інтерпретація його результатів

Організація педагогічного експерименту відбувалося в три етапи. На першому етапі було визначено мету, завдання, розроблено діагностичний інструментарій за допомогою якого визначався рівень сформованості культури спілкування українською мовою. На другому етапі було реалізовано модель формування культури спілкування українською мовою. На третьому етапі відбулося повторне дослідження рівня сформованості

культури спілкування українською мовою. Визначено ці періоди більш детально.

Перший період роботи визначається як констатувальне дослідження. Метою цього дослідження було визначити рівень сформованості культури спілкування українською мовою. Основними завданнями цього дослідження є:

1. Визначення вибірки дослідження.
2. Розробка та опис критеріїв, показників та рівнів сформованості культури спілкування українською мовою.

3. Розробка діагностичного інструментарію.

4. Проведення дослідження.

В дослідженні прийняли участь 80 молодших школярів віком від 8 до 9 років. Серед яких 35 хлопців та 45 дівчат. Експериментальною базою дослідження була ЗОШ №25 м. Чернівці.

В рамках наукової роботи було визначено наступні критерії сформованості культури спілкування молодших школярів українською мовою:

1. Нормативність мовлення.
2. Адекватність мовлення.
3. Продуктивність мовлення

Перший критерій – нормативність мовлення – означає знання основних літературних норм української мови та їх дотримання при усному та письмовому мовленні.

Другий критерій – адекватність мовлення – означає вміння молодших школярів точно, логічно, зрозуміло висловлюватися та їхнє мовлення відповідає мовленнєвій ситуації.

Третій критерій – продуктивність – визначає використання всіх засобів мовлення в процесі спілкування та застосування української мови в різних сферах життя. Вміння правильно використовувати мову.

Кожен критерій має свої показники. Перший критерій – нормативність мовлення – характеризується наступними показниками:

- 1) знання правил використання граматичних, орфографічних, пунктуаційних чи лексичних конструкцій у мовленні.
- 2) знання основних літературних норм української мови.

Другий критерій – адекватність мовлення – характеризується наступними показниками:

- 1) вміння молодших школярів точно висловлюватися, логічно будувати свої думки.
- 2) мовлення є зрозумілим, зв'язним.
- 3) великий словниковий запас, вміння використовувати синоніми у спілкуванні, правильно вживати слова.
- 4) відсутність мовних-калік чи суржиків.

Третій критерій – продуктивність – характеризується наступними показниками:

- 1) вміння логічно пов'язувати речення між собою в тексті.
- 2) вміння складати діалоги.
- 3) вміння вільно спілкуватися українською мовою;
- 4) зразковість мовлення.

Після визначення всіх показників перейдемо до опису рівнів сформованості культури спілкування українською мовою. Було виокремлено наступні рівні: низький, середній, достатній та високий.

Низький рівень характеризується тим, що учні не знають правил використання граматичних, орфографічних, пунктуаційних чи лексичних конструкцій у мовленні. Допускають лексичні, орфографічні, граматичні помилки, як у письмовому, так і в усному мовленні. В мовленні відсутня логічність висловлювання. Учням з низьким рівнем сформованості культури спілкування важко підтримувати діалог, у них є труднощі зі зв'язним мовленням. Спілкування в діалозі може зводитися до певних реплік з їхньої

сторони. Не виступають ініціаторами розмови, допускають значну кількість помилок. Спостерігається збіднений словниковий запас, невміння логічно висловлюватися. При такому рівні сформованості культури спілкування учні можуть вживати одне слово замість іншого, можуть спостерігатися лексичні повтори. Часто можуть зустрічатися суржики та мовні-каліки. Спостерігаються неправильне словотворення.

Середній рівень сформованості культури спілкування українською мовою властивий учням, які вміють швидко та правильно добирати слова відповідно до літературних норм української мови. При цьому їм складно виразити свою власну думку стосовно предмету розмови. У спілкуванні можуть допускати незначних мовних помилок. Вживання слів паразитів. Учні мають фрагментарні знання стосовно норм культури спілкування.

Достатній рівень сформованості культури спілкування українською мовою засвідчує правильність словотворення у мовленні. Учні вміють правильно ставити слова у відповідних відмінках, родах. В реченнях спостерігаються вдалий, правильний порядок слів. В учнів зі сформованою культурою спілкування немає орфографічних помилок, які полягають у написанні зайвих букв, заміненні букв. Якщо їм щось не зрозуміло, то схильні перепитувати, уточнювати. Учні з цим рівнем сформованості культури спілкування відтворюють почутий усний текст. Вміють висловлювати власні погляди щодо прочитаних текстів. Може висловити власну точку зору, вподобання щодо персонажів літературних творів. Не допускає графічних, лексичних, орфографічних помилок.

Високий рівень сформованості культури спілкування українською мовою свідчить про вміння грамотно та логічно будувати речення, висловлювання, доносити свою точку зору. Всі висловлювання відповідають мовленнєвій ситуації. Учні вміють вести діалог. В ситуації діалогу можуть аргументувати свою точку зору та всі аргументи стосуються тієї мовленнєвої ситуації в якій знаходяться. Якщо діалог виражають письмово, то не

допускають помилок. При спілкуванні не спостерігаються лексичні повтори та не спостерігаються вживання слів паразитів. Відсутні суржики та мовні каліки в мовленні учнів початкової школи.

Після визначення, критеріїв, показників та рівнів було визначено систему діагностичного інструментарію. Тобто інструментарію за допомогою якого було визначено рівень сформованості культури спілкування українською мовою учні початкової школи.

Було проведено 6 діагностичних вправ. Для визначення рівня сформованості культури спілкування було перевірено за допомогою таких завдань.

Перше завдання спрямоване на визначення вміння будувати звукову модель слова учнями.

Друге завдання було спрямоване на виявлення розвитку діалогічного мовлення, вміння будувати речення.

Третє завдання було спрямоване на слухання тексту та вміння його сприймати, відтворювати.

Четверте завдання було спрямоване на формування вміння вести діалог, створити власне бачення зображеного на картинці.

У кожному завданні зверталася увага на допущення лексичних, орфографічних, граматичних помилок.

Більш детально із завданнями можна ознайомитися в додатку А.

Діагностика молодших школярів це перший період реалізації наукової роботи. Після діагностики відбувався формувальний педагогічний експеримент згідно вище описаної моделі.

На третьому етапі відбулося повторне дослідження, тобто контрольний експеримент на визначення рівня сформованості культури спілкування українською мовою.

Загальну вибірку дослідження було розділено на дві групи: контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ).

Перейдемо до опису результатів педагогічного експерименту.

Результати дослідження першого критерію сформованості культури спілкування – нормативності мовлення – представлено графічно на рисунку 2.2

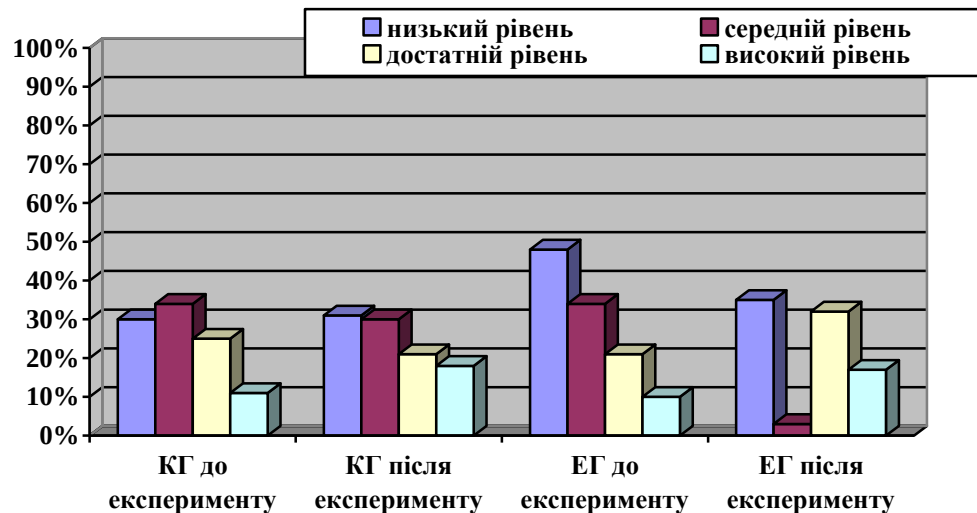

Рис. 2.2 Результати дослідження сформованості нормативності мовлення

Визначаючи рівень сформованості нормативності мовлення було визначено, що серед учнів контрольної групи низький рівень на етапі констатувального експерименту властивий 30% опитуваним учням. Середній рівень характерний для 34% учнів КГ. Достатній рівень нормативності мовлення було діагностовано у 25% опитуваних КГ. Високий рівень нормативності на етапі констатувального дослідження було визначено в 11% опитуваних учнів КГ.

Стосовно учнів ЕГ, то на етапі констатувального дослідження було зафіксовано, що низький рівень властивий для 45% опитуваних, середній – 34% опитуваних, достатній – 21% опитуваних та 10% – високий рівень.

Нормативність мовлення на високому рівні означає, що учні, незалежно від досліджуваної групи, знають правила використання граматичних, орфографічних, пунктуаційних чи лексичних конструкцій та використовують їх у мовленні. Низький рівень нормативності мовлення

засвідчує, що учні не володіють основними літературними нормами української мови.

Після реалізації педагогічного експерименту було визначено наступні результати. В контрольній групі позитивної динаміки не відбулося. В експериментальній групі відбулася позитивна динаміка зростання показників нормативності мовлення (див. рис. 2.3).

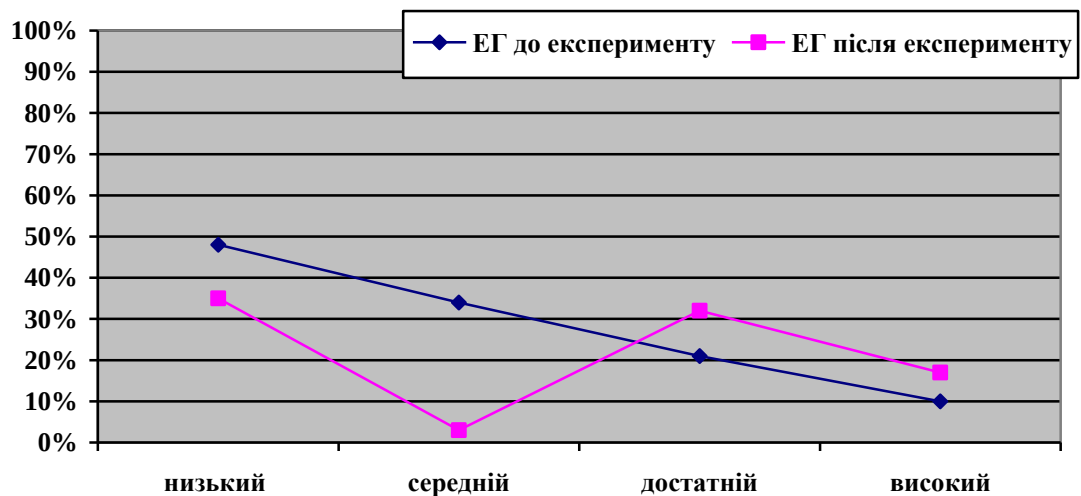

Рис. 2.3. Динаміка розвитку сформованості нормативності мовлення за рівнями в експериментальній групі

Згідно отриманим даним, в експериментальній групі на етапі контрольного дослідження було встановлено наступне. Низький рівень властивий для 35% опитуваних, середній – 3% опитуваним, достатній – 32% опитуваних та 17% – високий рівень. Спостерігаємо позитивну динаміку у розвитку нормативності мовлення в ЕК після педагогічного експерименту. Після проведеного експерименту на 13% стало менше учнів ЕГ, які мають низький рівень сформованості нормативності мовлення. За рахунок того, що на 31% стало менше учнів ЕГ з середнім рівнем сформованості нормативності мовлення стало більше учнів з високим (32%) та достатнім рівнями (17%) сформованості нормативності мовлення. Тобто після проведення педагогічного експерименту на 11% стало більше учнів ЕГ з високим рівнем нормативності мовлення та 7% - з достатнім. Це означає, що

збільшилася кількість учнів, які знають правила використання граматичних, орфографічних, пунктуаційних чи лексичних конструкцій у мовленні та володіють основними літературними нормами української мови.

Результати дослідження другого критерію сформованості культури спілкування – адекватність мовлення – представлено графічно на рисунку 2.4

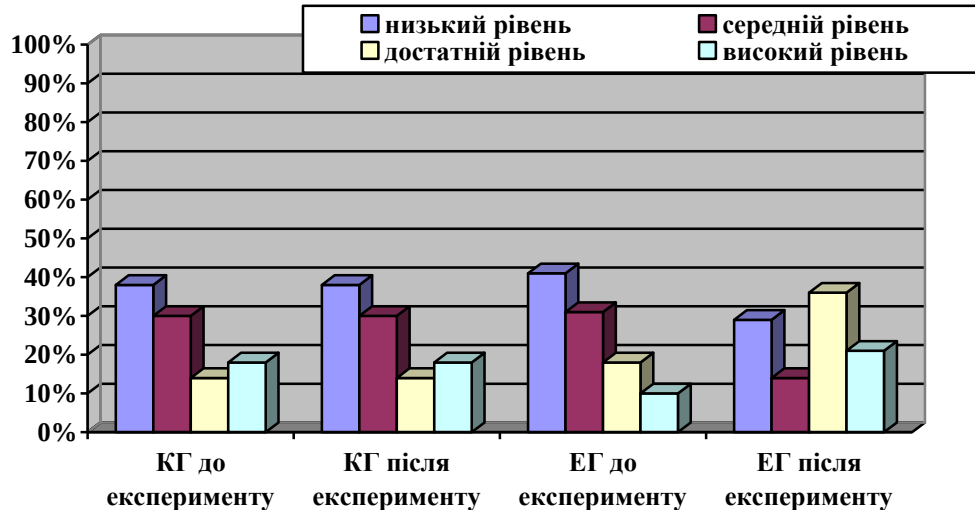

Рис. 2.4 Результати дослідження сформованості адекватності мовлення

Визначаючи рівень сформованості адекватності мовлення було визначено, що серед учнів контрольної групи низький рівень на етапі констатувального експерименту властивий 38% опитуваним учням. Середній рівень характерний для 30% учнів КГ. Достатній рівень нормативності мовлення було діагностовано у 14% опитуваних КГ. Високий рівень нормативності на етапі констатувального дослідження було визначено в 18% опитуваних учнів КГ.

Стосовно учнів ЕГ, то на етапі констатувального дослідження було зафіксовано, що низький рівень властивий для 41% опитуваних, середній – 31% опитуваним, достатній – 18% опитуваних та 10% – високий рівень.

Адекватність мовлення на високому рівні означає, що учні, незалежно від досліджуваної групи вміють точно висловлюватися, логічно будувати свої думки. Їхнє мовлення є зрозумілим та зв'язним. Їм властивий великий словниковий запас, вміння використовувати синоніми у спілкуванні,

правильно вживати слова. Їхнє мовлення є «чистим» у ньому відсутні мовні-каліки чи суржики. Низький рівень адекватності мовлення засвідчує, що учні не володіють основними літературними нормами української мови, у їхньому мовленні пролягають суржики та кальки.

Після реалізації педагогічного експерименту було визначено наступні результати. В контрольній групі позитивної динаміки не відбулося. В експериментальній групі відбулася позитивна динаміка зростання показників адекватності мовлення (див. рис. 2.5).

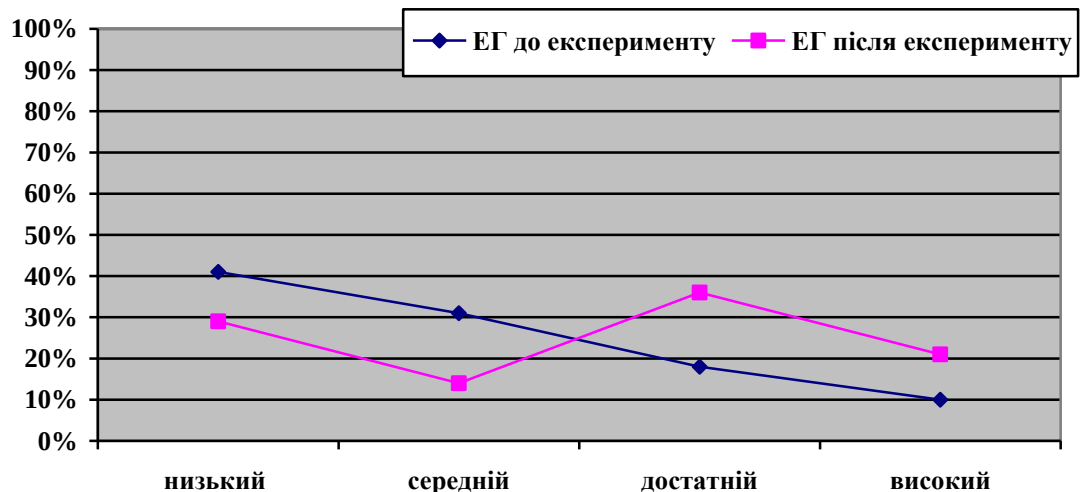

Рис. 2.5. Динаміка розвитку сформованості адекватності мовлення за рівнями в експериментальній групі

Згідно отриманим даним, в експериментальній групі на етапі контрольного дослідження було встановлено наступне. Низький рівень властивий для 29% опитуваних, середній – 14% опитуваних, достатній – 36% опитуваних та 21% – високий рівень. Спостерігаємо позитивну динаміку у розвитку адекватності мовлення в ЕК після педагогічного експерименту. Після проведеного експерименту на 12% стало менше учнів ЕГ, які мають низький рівень сформованості адекватності мовлення. За рахунок того, що на 17% стало менше учнів ЕГ з середнім рівнем сформованості адекватності мовлення стало більше учнів з високим (21%) та достатнім рівнями (36%) сформованості адекватності мовлення. Тобто після проведення педагогічного

експерименту на 18% стало більше учнів ЕГ з високим рівнем адекватності мовлення та 11% - з достатнім. Це означає, що збільшилася кількість учнів, які вміють висловлюватися точно та логічно будувати свої думки. Їхнє мовлення є зрозумілим та зв'язним. Їм властивий великий словниковий запас, вміння використовувати синоніми у спілкуванні, правильно вживати слова.

Результати дослідження третього критерію сформованості культури спілкування – продуктивність – представлено графічно на рисунку 2.6

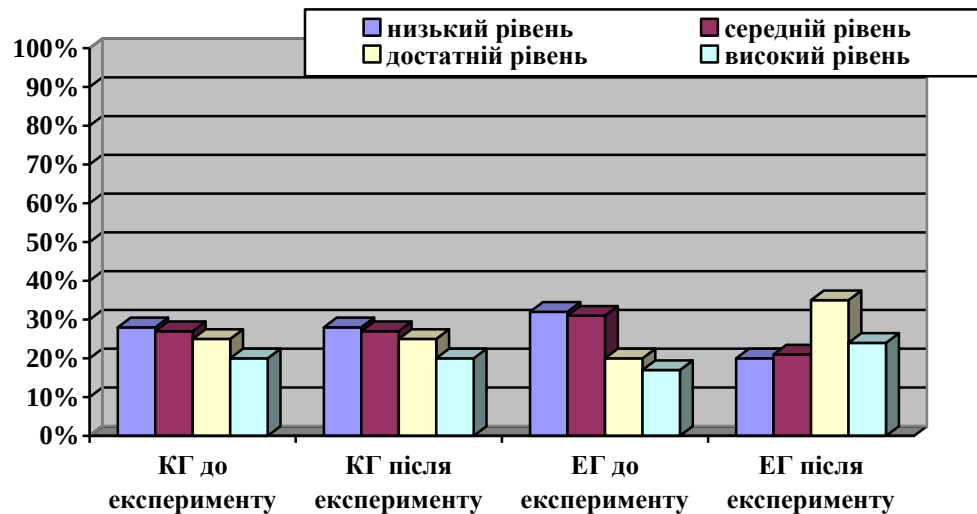

Рис. 2.6 Результати дослідження сформованості продуктивності мовлення

Визначаючи рівень сформованості нормативності мовлення було визначено, що серед учнів контрольної групи низький рівень на етапі констатувального експерименту властивий 28% опитуваним учням. Середній рівень характерний для 27% учнів КГ. Достатній рівень нормативності мовлення було діагностовано у 25% опитуваних КГ. Високий рівень нормативності на етапі констатувального дослідження було визначено в 20% опитуваних учнів КГ.

Стосовно учнів ЕГ, то на етапі констатувального дослідження було зафіксовано, що низький рівень властивий для 32% опитуваних, середній – 31% опитуваним, достатній – 20% опитуваних та 17% – високий рівень.

Продуктивність мовлення засвідчують вміння учнів з високим рівнем логічно пов'язувати речення між собою в тексти. Окрім цього вони вміють складати діалоги. Їм легко спілкуватися українською мовою. Їхнє мовлення є зразковим. Низький рівень продуктивності мовлення засвідчує не вміння складати діалоги та їх підтримувати.

Після реалізації педагогічного експерименту було визначено наступні результати. В контрольній групі позитивної динаміки не відбулося. В експериментальній групі відбулася позитивна динаміка зростання показників продуктивності мовлення (див. рис. 2.7).

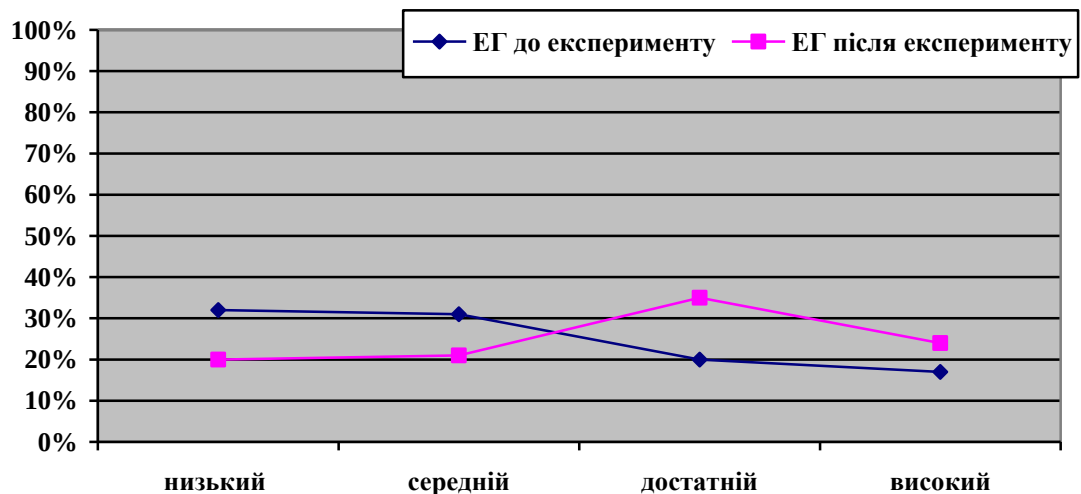

Рис. 2.7. Динаміка розвитку сформованості продуктивності мовлення за рівнями в експериментальній групі

Згідно отриманим даним, в експериментальній групі на етапі контрольного дослідження було встановлено наступне. Низький рівень властивий для 20% опитуваних, середній – 21% опитуваних, достатній – 35% опитуваних та 24% – високий рівень. Спостерігаємо позитивну динаміку у розвитку продуктивності мовлення в ЕК після педагогічного експерименту. Після проведеного експерименту на 12% стало менше учнів ЕГ, які мають низький рівень сформованості продуктивності мовлення. За рахунок того, що на 10% стало менше учнів ЕГ з середнім рівнем сформованості продуктивності мовлення стало більше учнів з високим (24%) та достатнім

рівнями (35%) сформованості продуктивності мовлення. Тобто після проведення педагогічного експерименту на 7% стало більше учнів ЕГ з високим рівнем продуктивності мовлення та 15% - з достатнім. Це означає, що збільшилася кількість учнів, які логічно пов'язувати речення між собою в тексти. Окрім цього вони вміють складати діалоги. Їм легко спілкуватися українською мовою. Їхнє мовлення є зразковим. Низький рівень продуктивності мовлення засвідчує не вміння складати діалоги та їх підтримувати.

Узагальнюючи всі показники отримані за всіма критеріями було визначено загальний рівень сформованості культури спілкування учнів початкової школи. Результати представлено графічно на рисунку 2.8

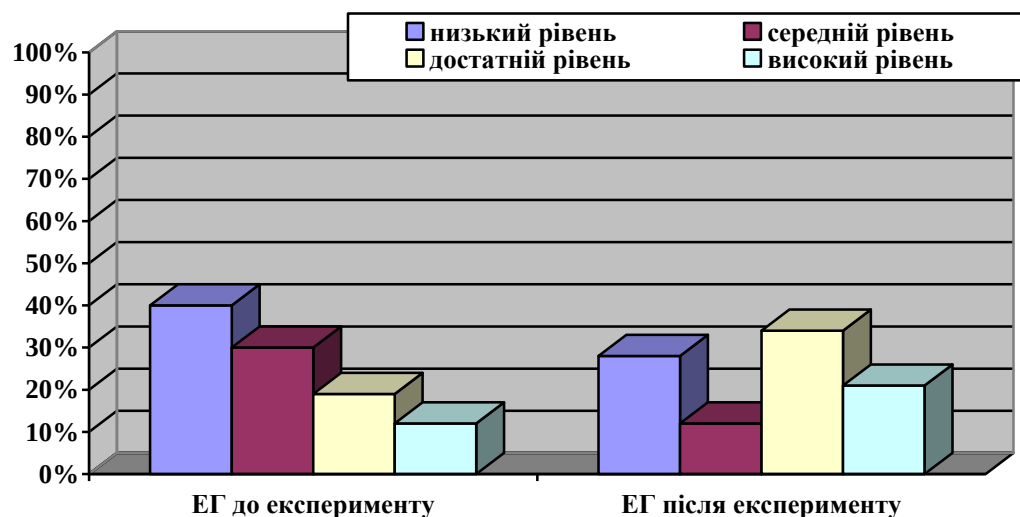

Рис. 2.8. Рівні сформованості культури мовлення до та після педагогічного експерименту в експериментальній групі

Згідно отриманим та проаналізованим даним після реалізації педагогічного експерименту на 12% зменшилася кількість учнів з низьким рівнем культури мовлення (з 32% до 20%). Низький рівень характеризується тим, що учні не знають правил використання граматичних, орфографічних, пунктуаційних чи лексичних конструкцій у мовленні. Допускають лексичні, орфографічні, граматичні помилки, як у письмовому, так і в усному мовленні. В мовленні відсутня логічність висловлювання. Учням з низьким

рівнем сформованості культури спілкування важко підтримувати діалог, у них є труднощі зі зв'язним мовленням. Спілкування в діалозі може зводитися до певних реплік з їхньої сторони. Не виступають ініціаторами розмови, допускають значну кількість помилок. Спостерігається збіднений словниковий запас, невміння логічно висловлюватися. При такому рівні сформованості культури спілкування учні можуть вживати одне слово замість іншого, можуть спостерігатися лексичні повтори. Часто можуть зустрічатися суржики та мовні-каліки. Спостерігаються неправильне словотворення.

Стосовно середнього рівня, то після педагогічного експерименту на 10% стало менше учнів, які мають цей рівень (з 31% до 21%). Середній рівень сформованості культури спілкування українською мовою властивий учням, які вміють швидко та правильно добирати слова відповідно до літературних норм української мови. При цьому їм складно виразити свою власну думку стосовно предмету розмови. У спілкуванні можуть допускати незначних мовних помилок. Вживання слів паразитів. Учні мають фрагментарні знання стосовно норм культури спілкування.

Показники достатнього рівня після педагогічного експерименту зросли на 15% (від 20% до 35%). Достатній рівень сформованості культури спілкування українською мовою засвідчує правильність словотворення у мовленні. Учні вміють правильно ставити слова у відповідних відмінках, родах. В реченнях спостерігаються вдалий, правильний порядок слів. В учнів зі сформованою культурою спілкування немає орфографічних помилок, які полягають у написанні зайвих букв, замінні букв. Якщо їм щось не зрозуміло, то схильні перепитувати, уточнювати. Учні з цим рівнем сформованості культури спілкування відтворюють почутий усний текст. Вміють висловлювати власні погляди щодо прочитаних текстів. Може висловити власну точку зору, вподобання щодо персонажів літературних творів. Не допускає графічних, лексичних, орфографічних помилок.

Показники високого рівня після педагогічного експерименту зросли на 7% (від 17% до 24%). Високий рівень сформованості культури спілкування українською мовою свідчить про вміння грамотно та логічно будувати речення, висловлювання, доносити свою точку зору. Всі висловлювання відповідають мовленнєвій ситуації. Учні вміють вести діалог. В ситуації діалогу можуть аргументувати свою точку зору та всі аргументи стосуються тієї мовленнєвої ситуації в якій знаходяться. Якщо діалог виражають письмово, то не допускають помилок. При спілкуванні не спостерігаються лексичні повтори та не спостерігаються вживання слів паразитів. Відсутні суржики та мовні каліки в мовленні учнів початкової школи.

Таким чином, отримані дані засвідчують ефективність запропонованої програми. Це підтверджується відсотковим зростанням учнів з високим та достатнім рівнями, та зниженням кількості учнів, які мають низький та середній рівні сформованості культури мовлення.

Висновки до другого розділу

Отже, спілкування українською мовою являється безперервним ланцюгом мовленнєвих ситуацій. Результативним методом моделювання мовленнєвих ситуацій є використання вправ різноманітного характеру. Для формування культури спілкування українською мовою слід використовувати систему вправ. Системою вправ визначається організована єдність пов'язаних та залежних між собою мовних елементів. При розробці різноманітних вправ для формування культури спілкування слід брати до уваги вміння, які вони формують та які різновиди дій відпрацьовують із мовним матеріалом. Який саме рівень зачіпають ці вправи: репродуктивний; продуктивний; творчий.

Метою розробленої моделі є формування культури спілкування українською мовою. Відповідно до мети моделі було розроблено принципи її реалізації: загальнодидактичні та лінгводидактичні. Формування культури

спілкування українською мовою відбувалося за допомогою двох методів: пізнавального та тренувального. Пізнавальний метод передбачає, що учні пізнають українську мову, отримують відповідні знання. В групу пізнавальних методів входять такі методи, як: пояснювальний та проблемний. Група тренувальних методів передбачає формування, відпрацювання мовленнєвих умінь і навичок з української мови. В цю групу методів входять імітаційний, оперативний, метод продукування.

Формування культури спілкування українською мовою відбувалося за допомогою реалізації наступних вправ: засвоєння норм сучасної української літературної мови; робота над формуванням вмінь активно працювати зі словом; робота над формуванням діалогічного мовлення.

В рамках наукової роботи було визначено наступні критерії сформованості культури спілкування молодших школярів українською мовою: нормативність мовлення; адекватність мовлення; продуктивність мовлення. Було виокремлено наступні рівні: низький, середній, достатній та високий.

Згідно отриманим та проаналізованим даним після реалізації педагогічного експерименту зменшилася кількість учнів з низьким рівнем культури мовлення. Показники достатнього та високого рівнів після педагогічного експерименту зросли. Це означає, що учні вміють правильно ставити слова у відповідних відмінках, родах. В реченнях спостерігаються вдалий, правильний порядок слів. В учнів зі сформованою культурою спілкування немає орфографічних помилок, які полягають у написанні зайвих букв, замінні букв. Якщо їм щось не зрозуміло, то схильні перепитувати, уточнювати. Учні з цим рівнем сформованості культури спілкування відтворюють почутий усний текст. Вміють висловлювати власні погляди щодо прочитаних текстів. Може висловити власну точку зору, вподобання щодо персонажів літературних творів. Не допускає графічних, лексичних, орфографічних помилок.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Таким чином, узагальнюючи ряд теоретичних положень, викладених у працях з проблем культури мовлення, можна довести, що культура мовлення має кілька аспектів: філософський, нормативний, етичний, комунікативний і соціально-психологічний. Етичний аспект культури спілкування включає певні цінності, правила, звичаї, традиції та інші способи регуляції поведінки, які визначають моральну структуру міжсуб'єктних відносин і забезпечують їх реалізацію. Нормативний аспект культури мовлення відображає ступінь відповідності мови нормам літературної мови. Характеризується відсутністю помилок у граматичних конструкціях, дотриманням стилістичних норм. Під етичним аспектом культури мовлення розуміється загальноприйнятий мовний етикет, який втілюється в типових формулах привітання, прощання, побажання, запрошення, висловлення співчуття тощо. Комунікативний аспект культури мови включає відбір мовних засобів у процесі мовного спілкування для формування свідомого ставлення до їх використання в мовній практиці.

Теорія поетапного формування розумових дій також є психологічною основою формування мовленнєвої культури учнів. Діти молодшого шкільного віку мають значний розвиток мови. Але їм важко керувати розмовою, вони можуть постійно відволікатися, міняти одну тему на іншу і не вміють слухати співрозмовників. Під час обміну необхідною інформацією перевага надається розмовному мовленню над монологічним, вмінню висловлюватися кількома наявними реченнями. Серед психологічних умов, що впливають на рівень сформованості мовної особистості, особливе значення має лінгвістична здатність.

При цьому дослідники наголошують, що культура спілкування безпосередньо залежить від розвитку психічних процесів особистості, включаючи сфери мислення, емоцій, когнітивну, вольову, мовленнєву, а також включає сферу потреб і мотивацій, які є підставою для їх придбання.

Знання, уміння, комунікативні навички та сформованість комунікативних навичок.

Розвиток мовлення молодших школярів на вимовному рівні включає роботу над вимовою, орфографічними нормами та наголосом. Другим напрямком роботи з розвитку мовлення на розмовному рівні є організація практичного засвоєння молодшими школярами норм української літературної мови. Третім напрямком розвитку мовлення учнів на рівні вимови є робота з інтонацією. Лексична робота як один із рівнів мовленнєвого розвитку молодших школярів здійснюється в чотирьох напрямках: збагачення словника, уточнення словника, активізація словника та вилучення нелітературних слів.

Процес формування в учнів орфографічних навичок складається з таких компонентів: активна вимова й аудіювання мовних одиниць; розуміння мовних одиниць, постійне порівняння вимови зі зразками правильного орфографічного мовлення.

2. Отже, спілкування українською мовою являється безперервним ланцюгом мовленнєвих ситуацій. Результативним методом моделювання мовленнєвих ситуацій є використання вправ різноманітного характеру. Для формування культури спілкування українською мовою слід використовувати систему вправ. Системою вправ визначається організована єдність пов'язаних та залежних між собою мовних елементів. При розробці різноманітних вправ для формування культури спілкування слід брати до уваги вміння, які вони формують та які різновиди дій відпрацьовують із мовним матеріалом. Який саме рівень зачіпають ці вправи: репродуктивний; продуктивний; творчий.

3. Метою розробленої моделі є формування культури спілкування українською мовою. Відповідно до мети моделі було розроблено принципи її реалізації: загальнодидактичні та лінгводидактичні. Формування культури спілкування українською мовою відбувалося за допомогою двох методів:

пізнавального та тренувального. Пізнавальний метод передбачає, що учні пізнають українську мову, отримують відповідні знання. В групу пізнавальних методів входять такі методи, як: пояснювальний та проблемний. Група тренувальних методів передбачає формування, відпрацювання мовленнєвих умінь і навичок з української мови. В цю групу методів входять імітаційний, оперативний, метод продукування.

Формування культури спілкування українською мовою відбувалося за допомогою реалізації наступних вправ: засвоєння норм сучасної української літературної мови; робота над формуванням вмінь активно працювати зі словом; робота над формуванням діалогічного мовлення.

В рамках наукової роботи було визначено наступні критерії сформованості культури спілкування молодших школярів українською мовою: нормативність мовлення; адекватність мовлення; продуктивність мовлення. Було виокремлено наступні рівні: низький, середній, достатній та високий.

4. Згідно отриманим та проаналізованим даним після реалізації педагогічного експерименту зменшилася кількість учнів з низьким рівнем культури мовлення. Показники достатнього та високого рівнів після педагогічного експерименту зросли. Це означає, що учні вміють правильно ставити слова у відповідних відмінках, родах. В реченнях спостерігаються вдалий, правильний порядок слів. В учнів зі сформованою культурою спілкування немає орфографічних помилок, які полягають у написанні зайвих букв, заміненні букв. Якщо їм щось не зрозуміло, то схильні перепитувати, уточнювати. Учні з цим рівнем сформованості культури спілкування відтворюють почутий усний текст. Вміють висловлювати власні погляди щодо прочитаних текстів. Може висловити власну точку зору, вподобання щодо персонажів літературних творів. Не допускає графічних, лексичних, орфографічних помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Бабич Н. Д., Герман К. Ф., Скаб М. В. Культура фахового мовлення. Чернівці, 2006. 496 с.
3. Бородіна Н. С., Каленюк С. О. Формування мовної особистості учнів як провідне завдання філологічної освіти. *Studia Metodologica*. 2016. С. 79-85.
4. Вашуленко М С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. Київ: Освіта, 2006. 268 с.
5. Вашуленко М.С. Лінгводидактичні орієнтири сучасної початкової мовної освіти в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2010. Випуск 50. С. 57-65.
6. Варзацька Л.О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах: монографія. Л.О. Варзацька. 2-е вид., доп., удосконалене. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. 312 с.
7. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі: навчальний посібник. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2021, 100 с.
8. Дубовик С. Організація навчальної мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови. *Початкова освіта*. 2016. № 8. С. 5-9
9. Дубовик С. Г., Осепян А. А. Методика формування етикетного мовлення молодших школярів. *Молодий вчений*. 2020. № 4(80). С. 139-144.
10. Денищич Т. А. Лінгводидактичні засади формування культури мовлення учнів засобами фразеології. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 62, том 1, 2023. С.301-307
11. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. *Дивослово*. 2006. № 5. С. 2-5.

12. Донченко Т.К. Власне методичні принципи навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 2. С.2-4
13. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. № 5. 2001. С. 48-63.
14. Закревська О. Використання мультимедійних технологій на уроках української словесності. *Дивослово*. № 2. 2009. С. 17-19
15. Загнітко А.П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності: [навч.посіб. для студентів денної, безвідривної та очно-заочної прискореної форми навчання спеціальності]. Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. 56 с.
16. Корніяка, О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 ; АПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2007. 43 с.
17. Климова Формування культури українського мовлення в майбутніх учителів-нефілологів (психологічні передумови). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2009. №8. Вип. 3. С.198-205
18. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
19. Колодич О.Б. Сучасні підходи до вивчення мовленнєвої діяльності. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 4 (37). С. 55-60.
20. Колодько Т. Основні тенденції розвитку сучасної педагогічної освіти в Україні. *Рідна школа*. 2007. № 6 С. 64-66
21. Кочан І. Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної. Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць. 2008. Вип. 3. С. 14-20

22. Корніяка О.М. До питання про особистісну обдарованість і культуру спілкування. *Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції*. Київ, 2008. С.350-353
23. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навчальний посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
24. Лещенко Г. П. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас. Київ: Шк. світ, 2009. 128 с.
25. Лопухівська А. Розвиток культури спілкування учнів сільської школи у педагогічній системі В. Сухомлинського. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2013. Вип. 123. С. 207-212
26. Любашенко О. Навчання української мови як спів діяльність. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 2. С. 4-8
27. Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа*, 2012. №3. С. 40-41.
28. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах*. 2002. № 3. С. 11-13
29. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. №7. С.2-4
30. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник [для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
31. Мовна особистість в освітньому просторі: монографія / за заг. ред. І. Д. Пасічника; редкол. О. А. Вісич, Х. М. Карповець, З. В. Столяр. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 270 с.

32. Максименко Н.Б. Формування соціокультурної компетентності молодших школярів на уроках української мови. Електронний журнал: <https://journals.indexcopernicus.com/%20api/file/viewByFileId/811389.pdf>
33. Ніколаєва Л. Етична бесіда як засіб морального виховання школярів. *Позашкілля*, 2009. №3. С. 7-8
34. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2006. №9. С.2-5
35. Поляков Д. В. Культура мовлення як загальний показник рівня освіченості комуніканта. *Збірник наукових праць ДонНАБА*. 2016. Випуск 4. С. 74-79
36. Пентиліук М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2014. С. 290-297
37. Пентиліук М. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики. Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів: збірник наукових праць. 2006. С. 29-33
38. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. №2. С. 2-5
39. Прищак М.Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 2. С. 5-8
40. Поляков Д.В., Бабак І. І. Культура мовлення як загальний показник рівня освіченості комуніканта. *Збірник наукових праць ДонНАБА*. 2016. №4. С. 71-74
41. Руденко Л. Сучасні теоретичні підходи до культури спілкування у професійній сфері. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 1. С. 9-15.

42. Рибалка В. Теорія динамічної психологічної структури особистості Константина Платонова. *Психологія і суспільство*. 2005. № 3. С. 23-34
43. Симоненкова Т. П. Культура мовлення як показник загальної культури особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2013. Вип. 10. С. 229-233.
44. Савченко О. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу. *Початкова школа*. 2015. № 3. С. 10-15.
45. Сідун М. М. Особливості процесу спілкування молодших школярів у шкільному колективі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 1. С. 259-261
46. Слесик К.М. Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя. Вип. 23. 2002. С.117-120.
47. Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ: Спалах, 2004. 272 с.
48. Ткачук О. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: серія педагогічні науки*. 2016. № 1(303). Т.2. С.65-69
49. Тарасенко С.М. До проблеми аналізу комунікативної культури в наукових дослідженнях. Електронний ресурс: <file:///D:/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5/12.23%20%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%BA%D1%83%D0%BC/alexi,+3579-9444-1-CE.pdf>

50. Трофімов Ю. Л. Психологія: Підруч. для студ. вищ. закл. Освіти. Київ: Либідь, 2009. 558 с.
51. Улунова Г. Є. Співвідношення понять «культура», «психологічна культура», «культура спілкування», «культура професійного спілкування». *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2011. Вип. 1. С. 274-282
52. Шинкаренко К. Граматичний аспект культури мовлення молодших школярів» (Актуальні питання науки, освіти, та технологій: досвід та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Ізмаїл, 24 травня 2023 р.) Ізмаїл: ЦФЕНД, 2023. 83 с.
53. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навч.посіб. [2-ге вид., випр.. та доп.]. Київ: Професіонал, 2007.464 с.
54. Цоуфал Л.С. Психологічні передумови формування мовної особистості учнів основної школи. *Методика викладання мов. Філологічні студії*. 2009. Вип. 3. С. 139-144
55. Цимбал Н. Культура мовлення у системі професійної підготовки учителя. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 50. С. 34-40
56. Чмут Т. К. Культура спілкування: навч. посіб. для студентів і викладачів вищих навчальних закладів. Хмельницький: «ХІРУП», 2009. 358 с.
57. Шумейко О. А. Значення мови для саморозвитку особистості в сучасному українському суспільстві. Електронний ресурс: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/1/Shumeyko_117-121.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Список учнів

1. Абесинова К.
2. Абрагамовський В.
3. Абраменко І.
4. Абрамець О.
5. Абрисовський Л.
6. Авдієвський Г.
7. Авдуєвський О.
8. Аверченко О.
9. Баб'юк Л.
10. Баб'як Є.
11. Бабак В.
12. Бабанський К.
13. Бабич А.
14. Бабиченко В.
15. Бабій Р.
16. Бабійчук А.
17. Бабіч Д.
18. Бабко Д.
19. Василечко В.
20. Василик Т.
21. Васишин Н.
22. Васильченко О.
23. Васильчук В.
24. Василюк І.

- 25.Васкул А.
- 26.Васько Л.
- 27.Васюник П.
- 28.Гаєвський М.
- 29.Гайворонський І.
- 30.Гайда О.
- 31.Гайдай У.
- 32.Гайдамака У.
- 33.Гайдамаха Р.
- 34.Гайденко О.
- 35.Гайдим К.
- 36.Данильчук К.
- 37.Данилюк К.
- 38.Даниш А.
- 39.Данканич Е.
- 40.Данча І.
- 41.Данченко В.
- 42.Данчук І.
- 43.Єнкевич І.
- 44.Єременко А.
- 45.Жаліло Л.
- 46.Жарко О.
- 47.Завітневич Ю.
- 48.Завойко Ю.
- 49.Заворотнюк Я.
- 50.Загаєвич Н.
- 51.ЗагайкевичЮ.

- 52.Загацький А.
- 53.Кабалюк О.
- 54.Кабаненко М.
- 55.Кабачна Т.
- 56.Калюжний О.
- 57.Каменюк Г.
- 58.Лазаренко А.
- 59.Лазарович А.
- 60.Лазарук К.
- 61.Лазарчук С.
- 62.Лазор Т.
- 63.Лазорик Т.
- 64.Лазорко Ю.
- 65.Лазорський І.
- 66.Могиленко К.
- 67.Могильницький М.
- 68.Могилянський О.
- 69.Незаписенко Є.
- 70.Незовибатько Е.
- 71.Онiпко Д.
- 72.Онiщенко О.
- 73.Онiщук Ю.
- 74.Онкович М.
- 75.Палiй О.
- 76.Палiйчук В.
- 77.Палiнчак В.
- 78.Рибалко О.

79.Рибальченко А.

80.Рибачук А.

Додаток Б

Завдання 1.

«Склади звукову модель слова-відгадки»

Є і кріп, і бараболя,

М'ясо, морква і квасоля,

Цибулина і петрушка.

От смачна в нас буде ...(юшка)!

Завдання 2

Скласти діалог. Ситуація: осіннього ранку зустрілися Іван і Оксана. Мета їх спілкування: треба домовитися про допомогу батькам у посадці яблунь. Мовні завдання: - Вживати слова: сажанець, посадкова яма, садовий інструмент, я маю іншу думку. - Використовувати ввічливі слова. - Не погоджуватися з думками співрозмовника.

Завдання 3.

1. Слухання тексту. Подарунок на день народження На день народження дідусь подарував Дмитрику курчатко. Воно було схоже на маленьку кульку. Хлопчик доглядав його. Промайнула весна, літо. Вчора курчатко знесло перше яйце. Дмитрик працював над писанкою. Завтра день народження дідуся. Онук готує подарунок діду Івану.

2. Пояснення значення слова «писанка».

3. Змістовий аналіз тексту. – Що подарував дідусь онуку Дмитрику на день народження? Чому курчатко добре росло? Коли з'явилося перше яйце? Як вирішив Дмитрик віддячити дідусеві за такий подарунок?

4. Мовний аналіз тексту.

– Як можна по-іншому сказати: подарувати (зробити подарунок), промайнула (швидко пройшла), працював (у даному випадку – розписував)?

5. Структурний аналіз тексту.

– У цьому тексті про щось розповідається чи щось описується?

– Чим починається текст і чим закінчується?

– Прочитайте план тексту.

План 1. Коли і що подарував дідусь Дмитрику?

2. Що робив хлопчик?

3. Що промайнуло?

4. Коли курчатко знесло перше яйце?

5. Над чим працював Дмитрик?

6. У зв'язку з чим онук готував подарунок дідусеві? Усні відповіді на запитання.

5. Орфографічна підготовка. На день народження, весна, знесла, яйце, вчора.

6. Повторне читання тексту.

7. Запис тексту.

Завдання 4

Пропонувались завдання з формування мовленнєвих умінь вести діалог на теми, які викликають зацікавлення, створювати власне висловлювання з опорою на ілюстрації, переказувати зміст прослуханого повідомлення, читати з відповідною інтонацією, виявляти інтерес до читання, визначати персонажі творів, дотримуватися гігієнічних правил письма, дотримуватися культури оформлення роботи. Сьогодні ми складатимемо текст за поданим початком, кінцівкою, опорними словами і малюнками. Складання тексту, добір заголовка, редагування тексту. – Діти, прочитайте початок історії хлопчика Дмитрика з власного досвіду. Я заглянув у хлібницю. Там лежав шматочок черствого хліба. Викидати хліб у нас не прийнято. Я розмочив його у теплій воді, поклав у торбинку і виніс на подвір'я. Знайшов тихе місце і поклав хліб. – Продовжіть історію, використовуючи опорні слова та малюнки. Першою прилетіла синичка. Чорна шапочка жовта грудка обережно придивилася Звідкілясь узялась зграйка горобців. галасливо відштовхувати бійка Раптом з'явилася ворона. каркнула розлетілись не

поспішаючи Мені було приємно: шматочок хліба, а стільки пташечок поласувало! – Зробіть, будь ласка, запис заголовка «Шматочки хліба» та словничка слів таким чином (зразок на дошці): Шматочки хліба Синичка чорна шапочка жовта грудка Горобці галасливі. Забіякуваті. Ворона чорна каркає.

Завдання 5

Прочитайте речення. Знайдіть у них порушення логічності. Відредагуйте речення й аргументуйте виправлення. 1. Кожний персонаж поеми має свої індивідуальні риси характеру. 2. Моя бабуся уживає в мовленні місцеві слова і діалектизми. 3. Необхідно вивчати народний фольклор рідного краю. 4. Головним лейтмотивом оповідання є віра в самого себе. 5. З екскурсії ми привезли пам'ятні сувеніри. 6. Вибір майбутнього фаху – моя власна справа. 7. Це здібний і перспективний на майбутнє спортсмен. 8. У січні місяці багато релігійних свят.

Завдання 6

З назв кольорів випишіть спочатку назви зеленого кольору і його відтінків, а потім назви інших кольорів. Смарагдовий, пурпурний, бірюзовий, волошковий, вишневий, малахітовий, кремовий, бордо, зелений, хакі, ліловий, оливковий, фісташковий, салатний, болотний, ультрафіолетовий, рубіновий, нефритовий, грушевий, камуфляжний, вердепешевий. Визначте смислові відмінності в назвах зеленого кольору. Порівняйте ваші визначення з визначеннями, поданими у Словнику синонімів української мови.